

Милорад Радојчић
историчар, Ваљево

ПРВИ ВАЉЕВСКИ АПОТЕКАР КЛАУДИЈЕ ПРИКЕЛМАЈЕР

АПСТРАКТ: Пошћо се ове жодине навршило 170 жодина од рођења Клаудија Прикелмајера, првог айотекара у Ваљеу и 140 жодина од оснивања Ваљевске болнице, у овом раду се на основу архивских извора, шћтампе и релевантне литереатуре анализира његов живоћини пућ и рад. Свесћрано обдарен и образован истовремено је радио и друже ћослове који су били вишестћруко корисни за жћћћеље Ваљева и околине. Верујемо да би наша сазнања била богаћћћа, а оцене и коментћари реалнћји да смо имали ћрилику да ћрежледамо архивске фондове средина жде је ћретћходно жживео и школовао се.

Клаудије Прикелмајер родио се 31. октобра 1837. године у Славонској Пожеги, тада Аустрија сада Република Хрватска. Мајка Франциска и отац Јосип живели су дуго година у том славонском граду. Према писању др Војислава Марјановића¹ и др Видосаве Стојанчевић² његови су пореклом из немачке покрајине Винтерберг. Ради се о старој грађанској породици која се средином 18. века доселила у Славонску Пожегу, која је изнедрила више познатих личности, међу којима је било трговаца, млинара, пивара, али и интелектуалаца.

Клаудијев отац, Јосип Прикелмајер, од 1850. до 1859. био је градски председник у Славонској Пожеги. Од тада до 1861. године био је градски предстојбник, а следећи пет година судија. Потом се, као познати правник, бавио адвокатуром³. Према писању др Миливоја М. Миленковића⁴ неко време био је и сенатор града. Говорећи о свом пореклу

1 Марјановић Војислав, *Фармација у Ваљеу у XIX веку*, Ваљево, 1970, стр. 173.

2 Стојанчевић Видосава, *Ећћчке, демографске и социјално-економске карактеристике Ваљева у XIX веку*, Гласник Међуопшћинског историјског архива Ваљево (МИАВ), бр. 8, Ваљево, 1973.

3 Кемпф Јулије, *Пожега – земљоћисне биљешке из околине и ћрилизи за ћовестћ слоб. и кр. жрада Пожеге и ћожешке жупаније*, Пожега 1910, стр. 385 и 412.

4 Миленковић М. Миливоје, *Айотекар Клаудије Прикелмајер*, у Зборнику необјављених радова саопшћених у Секцији за историју медицине и фармације Српског лекарског друшћта, књига II, Београд, 1965, стр. 111.

Клаудијев син, др Ђура Прикелмајер⁵, испричао је како је његов деда по оцу наследио доста имања, али се много коцкао и тако добар део имања изгубио на разним коцкарским играма.

Основно образовање Клаудије је стицао у Пожеги код фратора католика. Предавања су била на латинском језику што њему лично није годило, али се морао повиновати томе. Иначе, систем „латинског” васпитања био је веома строг, језуитски, а деца су кажњавана за сваки покушај разговора на матерњем језику и за сваки мањи преступ. Мада му је по нешто од тога тешко падало, предано је радио. Није му требало много времена да увиди да му и знање латинског језика може бити од велике користи. Све то скупа, помогло му је да рано сазри и да све напоре и тешкоће лакше подноси.

У родном месту завршио је и четири разреда гимназије, која је такође била у рукама фратора. Режим школовања и у тој школи био је веома строг. По завршеној гимназији, отац је одлучио да га пошаље у Беч на даље школовање у Војно-медицинску академију, као државног питомца. Пошто се очевој жељи није смело противуречити то је већ 1856. године био уписани студент медицине.

Бечки студент

Одмах на почетку студија Клаудије је запазио да војни лекари нису много цењени у тамошњој монархији и слабо плаћени. Према статуту Академије сваки свршени питомац био је дужан да служи као лекар бар 15 година у војсци, а да за то време није могао да постићи већи чин од капетана⁶. Полазећи од тога, и још неких сазнања, у њему је брзо сазрела идеја да то није позив за њега и да би требао што пре да напусти студије.

Мада је из дана у дан у њему све више сазревала та одлука, постављало се питање: како да то изведе. Тим поводом др Миливоје Миленковић⁷ пише да је изабрао метод систематски организованог отпора који се испољавао у неположеним испитима, у сталним неуспесима, па је то природно довело у питање и његов даљи останак у Академији. Отац је који је жарко желео да му син постане војни лекар морао се помирити са чињеницом да му та жеља неће остварити. Зато је одлучио га што пре извади из Академије и да му пружи нову шансу за коју се надао да ће имати више љубави и склоности.

5 Трајковић Д. Љубица, *Казивања о старом Ваљевоу*, Ваљево 1980, стр. 50.

6 Марјановић В., н. д., стр. 174.

7 Миленковић М., н. д., стр. 111.

После тога Клаудије Прикелмајер ступио је, као приправник фармације, на предстудијску праксу у апотеку Карла Чилага у Бечу, која је била позната не само у монархији, већ и у Европи, па и Србији, по лековима, козметичким и хигијенским препаратима, које је сама справљала. Био је задовољан пријемом и атмосфером која је владала у апотеци, али и својим новим послом, па је упорно и систематски радио и трудио се да што више сазна. После трогодишње праксе Чилаг му је издао уверење у коме се веома похвално изражавао о његовом раду и држању. У њему је поред осталог писало, да ниједан дотадашњи његов приправник није стекао толико знања, нити његове личне симпатије као он. То, не само да му је ласкало, већ га је ојачало и пружило му снажан подстрек да се потпуно посвети том послу. Све се то дешавало непосредно пред – Тироциниумом⁸ – без којег се није могло ступити на Фармацеутски факултет у Бечу.

Дана 12. априла 1859. положио је Тироциниум и добио диплому коју су потписали четири члана комисије за пријем, међу којима је био и магистар фармације Чилаг. Испит му је донео и звање асистента фармације и могао је да се упише на Фармацеутски факултет у Бечу, али то није учинио одмах, већ тек следеће, 1860. године. Из доступних извора није могуће установити чиме се у међувремену бавио. Претпостављамо да је наставио да ради у апотеци Карла Чилага.

Са великом љубављу, солидним практичним знањем и изузетном препоруком озбиљно се заинтересовао за студије фармације. Мало је рећи да је био одушевљен студијама и да су му оне ишле доста лако. Студије фармације завршио је 1863. године и стекао звање магистра фармације. Поред сталног учења и вежби налазио је и времена да ужива у студентском животу, а посебно у разноврсним видовима уметности. Његов син др Ђура Прикелмајер⁹ тврди да је поред фармације студирао и музику, композионистички одсек и инструмент оргуље.

По завршеним студијама, у јесен 1863, вратио се у Славонску Пожегу као магистар фармације. Поносан на своју диплому и знање које је стекао у Бечу, једва је чекао да почне да ради и покаже шта зна. Међутим, у месту рођења није нашао запослење, па се и овог пута није дуго задражао.

Пошто му је отац био веома имућан, млади магистар фармације одлучио је да остане још четири године у Бечу ради даљег стручног усавршавања. Према доступним сазнањима за то време радио је у тамо-

8 Неком врстом квалификационог испита за пријем на факултет, али изгледа и за стицање звања апотекарског помоћника.

9 Трајковић Љ., н. д., стр. 50.

шњим апотекама, ангажујући се на припреми лекова, јер је у то време сваки лек по лекарским рецептима израђиван у њиховим лабораторијама. Међутим, не треба искључити могућност да је студирао музику, као што је тврдио његов син, мада за то нисмо нашли доказа. Но било како било, Клаудије Прикелмајер се тек 1867. године коначно враћа у родни град.

Познанство са Штросмајером

У Пожеги ни овог пута није нашао запослење, био је приморан да прихвати упражњено место апотекара у Ђакову, у центру бискупије и у Штросмајеровом седишту. Из доступних извора види се да постоји више верзија о мотивима његовог одласка. Др Војислав Марјановић¹⁰ пише да није било слободног места у Пожеги, те да се примио кондиције у Ђакову. Др Ђура Прикелмајер¹¹ каже да се „због стања које је тада владало у њиховој породици, а и због обавеза према бискупу, он оде у Ђаково. Желео је да му у катедрали помогне свирањем и песмом. Ту је остао неко време”. Са ове временске дистанце и оскудну архивску грађу тешко је прецизирати о чему се ради.

Ипак, како пише др Миљивоје Миленковић¹² у Ђакову се десила и једна срећна околност. У тамошњој катедрали постојале су оргуље које је, наводно, бискуп Штросмајер поклонио цркви. Катедрала је имала сталног оргуљисту. Међутим, догодило се да уочи свечане мисе коју је лично требао да одржи Штросмајер, а затим и заказану „придику”, да се стални оргуљиста разболи. Одговорни црквени великодостојници били су забринуте, како да нађи достојну замену. Према том извору, из једног случајног разговора Прикелмајер је сазнао за те тешкоће, па се без околишања понудио да замени одсутног оргуљисту јер је у Бечу за време својих студија становао код оргуљаша цркве Светог Стефана, од кога је научио да свира, кога је повремено замењивао на мисама и другим светковинама¹³.

Надлежни једва дочекају ту понуду, али је приме са резервом и дилемом колико ће тек пристигли апотекар успети достојно да замени оболелог музичара. Показало се да је поверени посао обавио на најбољи могући начин и сви су били више него задовољни његовим наступом. Убрзо се прочуо као одличан музичар и оргуљиста, стекавши велике симпатије католичког свештенства, али и многа познанства у Ђакову.

10 Марјановић В, н. д., стр. 179.

11 Трајковић Љ., н. д., стр. 50.

12 Миленковић М., н. д., стр. 109.

13 Марјановић В., н. д., стр. 71.

Наводно, од тог дана датира и његово ближе познанство са Штросмајером, који је био необично пажљив према младом апотекару.

Да ово изгледа није без основа показује и чињеница да се његова даља активност у Ђакову не своди само на рад у струци. Поред свакодневног рада у апотеци он се интензивно укључује у музички и културни рад нове средине. Посебно је био ангажован у раду Народног казалишног друштва добровољаца, односно младежи ђаковачке. Сачувана је и објављена једна групна фотографија чланова тог друштва из 1868/69. године, на којој се види и Прикелмајер. Зна се да је био члан и једне певачке друштине о чему такође постоје писани трагови.

И о мотивима његовог доласка у Србију постоји више верзија. Према писању др Миленковића и др Марјановића превагнуло је његово познанство и дружење са неколико наших питомаца са Војне академије, који су за време његовог боравка у Бечу били упућени тамо „ради специјалних виших војних студија”, односно стручног усавшавања. То су, пре свих, били: Лешјанин, Магдаленић и Франасовић. Наводно, била су то и прва његова познанства са људима из Србије. Већ после првих сусрета и упознавања са њима уследило је дружење и још са неким нашим студентима медицине, који су га брзо освојили својом срдечношћу. Много веселих тренутака провео је у њиховом друштву, служећи им као преводилац, или, повремено, водич кроз блиставе Беч, који је тада имао богат и разноврстан друштвени живот. Наводно на растанку са друговима из непознате Србије, који су успели да га освоје и од њега створе будућег „Србијанца”, добио је, у знак пријатељства и другарства, скроман поклон, једну малу кесицу дувањару, са посветом: „Другу Славонцу Клаудију, нашем чичерону кроз весели Беч”.

Говорећи о мотивима очевог доласка у Србију др Ђура Прикелмајер је, поред осталог, испричао и ово: „Једном приликом, после неке велике свечаности која се обавила ту у катедрали, за време ручка, бискупу му рече: „Знаш, синко, моја је жеља да ти сада служибујеш негде у Кнежевини Србији. Ето, тамо за сада имају свежа четири ајошке, па би свака нова добро дошла том народу”. Затим је додао и ово: „Мој отац из обзира и велике обавезе према овом човеку, не одби предлог већ одмах даде свој пристанак. Убрзо потом од стране Штросмајера био је отпремљен у Београд”.

Да ово није без основа да се закључити и из записа др Миленковића, који пише да се после оног неочекиваног успеха са оргуљама, дешавало да је Клаудије Прикелмајер више пута са другим званицама одлазио код бискупа Штросмајера, по позиву, на ручак или у посету. Једном приликом буде позван да се јави у бискупију ради неког саопштења.

Млади магистар одмах се пријави, пун радозналости. Имао је шта и да чује. Како је Штросмајер тих дана читајући „Сербске новине” наишао на један оглас нашег Министарства у којем се траже апотекари, и издају концесије за отварање апотека у Србији, предложио му да пође тамо и у Србији отвори апотеку. Ово утолико пре што ће он као културан човек имати шта да ради у једној патријархалној средини, којој су неопходно потребни културни и просвећени људи, којих је Србија у то време имала јако мало. Прикелмајеру који је већ раније заволео Србијанце, није требало два пута рећи. Још када је тај савет долшао од једног Штросмајера, није било разлога да се превише размишља.

И тако, 1868. са препоруком Бискупа у цепу, он се јави министру у Београду, који га је на први поглед разочарао својим сувише патријархалним изгледом. Но, како су га примили лепо и срдечно све остале импресије почеле су да ишчезавају. Према једном извору предложено му је да изабере варош за отварање апотеке: Крагујевац, Ваљево или Пожаревац¹⁴, док по другом¹⁵ обавештен је о предстојећем отварању апотека у Неготину и Ваљево. Мада се извори разликују у понуђеним локацијама, исто је да се Прикелмајеру допало што је Ваљево ближе Београду и што се из њега до главног града може стићи за један дан. Склони смо да верујемо да је на његову одлуку утицала и чињеница да је Ваљево ближе његовом завичају, као и да је народ овог краја ближи њиховом менталитету. Међутим, о мотивима Клаудија Прикелмајера да дође у Ваљево његов син др Ђура Прикелмајер¹⁶ је истакао: „*Ваљево су му свакако дали са разлога што је тамо било доста војске и што је то место било у перспективи за развој.*”

Како је дошло до отварање прве апотеке

Прикелмајер се одлучио да дође у Србију и да овде постане један од првих апотекара, за шта требало је доста храбрости и посебно осећање, па и симпатије за тако малу и слабо развијену земљу, каква је била Србија. Добро је познато да у већини места у Србији у првој половини XIX века није било развијене здравствене службе. Лечење болесних још увек су вршили турски хеџими, поједини свештеници и које какви надрилекари. Болница и, уопште, здравствених установа са школованим кадром било је веома мало.

Први здравствени радници у Ваљево појављују се тек у трећој деценији XIX века. И они овамо долазе само повремено. За првог сталног

14 Миленковић М., н. д., стр. 109.

15 Марјановић В., н. д., стр. 72.

16 Трајковић Љ., н. д., стр. 50.

лекара у овом крају постављен је 1833. године Антон Делини, Грк из Смирне. Прва привремена болница „шпитаљ” у Ваљеву образована је у време епидемије колере 1848. године. Истина било је и касније покушаја оснивања привремених болница. Међутим, тек 22. октобра 1867. године основана је Окружна болница у Ваљеву. Смештена је у кући Алексе Андоновића, начелника Среза подгорског у Ваљеву, у садашњој улици Кнеза Милоша¹⁷.

Ни након њеног оснивања није било стручне, организоване припреме, па ни специјализоване продаје лекова у Ваљеву. Мада се упоредо са настојањем да се сузбију бројни облици сујеверја и надрилекарства, чине и напори да се организује продаја лекова по дућанима. И тамо где је чињено радило се уз високе цене и сумњиву вредност лекова који се продају. Касније су и окружни физикуси почели да користе своје приручне апотеке из којих су уз одређену таксу, издавали лекове болесницима које су личили. Пошто није било ни довољних, ни ефикасних лекова, а уз то су продавани по нереално високим ценама, из месеца у месец, све је постајала израженија потреба да се и то питање адекватније реши.

Тада је власт у Србији била веома централизована, то општински органи и Окружно начелство у Ваљеву, као и у другим местима, нису имали овлашћења да нешто ураде по том питању без дозволе Министарства унутрашњих дела, односно без његовог Санитетског одељења. Зато је Окружно начелство на захтев ваљевске општине, још почетком 1868. године, од ресорног министарства затражило дозволу за оснивање прве апотеке у Ваљеву. Због убиства кнеза Михаила Обреновића у Кошутњаку, у које су били умешани и неки Ваљевци, одговор је каснио пар месеци, а онда је стигао позитиван одговор са детаљним упутством како да се поступи

Већ 22. октобра 1868. године објављен је оглас Ваљевске општине у „Српским новинама” за отварање јавне апотеке и пријем у службу општинског лекара са платом од 300 талира¹⁸. Како је Србија у то време оскудевала са стручним кадровима чињени су напори да се пронађе одговарајуће решење. Зато је понуђено првом доктору хемије у Србији, мр Константину Кости Николићу из Шапца да у граду на Колубари отвори апотеку. Он се неко време колебао, а затим је одлучио да ту понуду ипак не прихвати јер је добио дозволу за оснивање друге апотеке у родном граду.

¹⁷ Та зграда и сада постоји.

¹⁸ Ранковић Здравко: *Ваљевска болница*, Ваљево, 2007, стр. 10.

Тим поводом за отварање прве апотеке у Ваљеву веома се заинтересовао др Франц Лудвиг¹⁹, власник прве апотеке у Шапцу. У страху да ће му се због отварања нове – Николићеве апотеке у Шапцу битије бити у мањини приходи пожелео је да овде оснује свој огранак апотеке из Шапца. Међутим, општина је одуговлачила са доношењем решења пошто јој је у међувремену понудио и др Јован Сибер, патрон хирургије из Горњег Милановца да дође у Ваљево за окружног физикуса и да својом приручном апотеком тај проблем реши. Већ, 1869. године он је и постављен за окружног физикуса у Ваљеву, али је одлучено да се остане при опредељењу за отварање јавне апотеке.

Због одуговлачења око доношења тог решења Франц Лудвиг, власник прве шабачке апотеке више пута је интервенисао и протествовао код министра унутрашњих дела. На крају Министарство је одлучило да му се не изда дозвола јер је нашло да по Закону за апотеке и апотекаре из 1865. године пише да једно лице не може да има две апотеке. Очигледно оваквим решењем законодавац је хтео да једног апотекара потпуно ангажује за рад само у једној апотеци.

Долазак Прикелмајера у Ваљево

Тако је концесију за отварање прве апотеке у Ваљеву добио магистар фармације Клаудије Прикелмајер. Одмах потом кренуо је у будуће место свог боравка и радног ангажовања, интересујући се, успут, за услове живота и за све што је могло имати важности за његово даље битисање у новој средини. Током путовања нарочито му се допала густа и стара храстова шума која се протезала од Стублина до Ваљева, са обе стране пута, а од које већ давно нема готово никаквих трагова.

О приликама које су владале у Ваљеву када је у њега стигао Клаудије Прикелмајер, др Ђура Прикелмајер²⁰ је испричао: „*Када је мој отац дошао у Ваљево, оно је било права касаба. Наместио ширитоара била је калдрма, а улице блаињаве и њуне високог камења. Средином улице, уколико је било калдрме, она је била шурска... Људи који су били имуњнији носили су шурска одела (димеје, фермене), жене на глави обавезно шейелуке, а у околини конђе. Народна ношња најбоље се могла видети недељом када се шило у цркву. Штарији људи су носили ћилибарске бројанице и шајућали молитву. Жене су шиле у зрујама, најмање по пет-шест. Одреди војске и њонеки разреди школа обавезно су шили у цркву*”.

Чим је стигао у варош, јула 1869. године²¹, Клаудије Прикелмајер послао је своју визит карту Радовану Лазићу, тадашњем председнику

19 Касније прекршетен у Мијаила Филиповића.

20 Трајковић Љ., н. д., стр. 51.

21 Марјановић В., н. д., стр. 85.

општине, молећи га за пријем. Претпостављамо да је то била и прва визит карта која се појавила у Ваљеву. Код себе је имао писмо секретара министарства што му је уливало неку сигурност, али представљало најбољу препоруку. Већ само након једног часа, примио је позив преко пандура Спасоја Пује Драговића, да дође у општински суд²², истог дана у 10 часова, ради пријема и представљања грађанима, који су били часници и одборници у самој Општини ваљевској.

Већ након првих сусрета и разговора додељена му је део зграде, у којој је на првом спрату имао стан, а у приземљу два одељења за апотеку, на три године бесплатно. Поред тога, за опремање своје апотеке добио је новчану помоћ у износу 20 дуката цесарских²³, једног момка за сопствену послугу, као и два ара земље у дворишту за башту. Нема сумње био је то прави гест добродошлице али и акт велике пословности оних који су тада руководили ваљевском општином. У тим сусретима и разговорима утањачени су многи детаљи око образовања и почетка рада апотеке²⁴.

У нашој јавности, па и у локалној историографији дуго је било дилеме око локације на којој је била смештена прва ваљевска апотека. Према неким подацима²⁵ она је најпре радила у кући Драгише Вукосављевића, адвоката из Ваљева. По писању Радована М. Драшковића²⁶, она се најпре налазила у Улици војводе Мишића бр. 10, у кући Бошка Тадића, која је већ одавно порушена. Међутим, према писању Борислава Боре Вујића²⁷, хроничара старог Ваљева, та дилема је разрешена тек када је покојни Михаило Јевтић Кајле, познати адвокат из Ваљева, испречао да је 1910. године његов тадашњи клијент Клаудије Прикелмајер прославио четрдесет година рада своје апотеке у Ваљеву. Наводно, тада је своје госте одвео на место где је почео са радом. По Вујићу било је то у згради која је међу старим Ваљевцима дуго била позната под називом Стара општина, у Ваљеву у Улици војводе Мишића бр. 12. Стари Прикелмајер тада је својим гостима испречао да је до улице имао продавницу лекова – апотеку, а у продужетку, из дворишта – официну, односно одељење за справљање лекова.

Слично тврди и Марјановић²⁸ који пише: „У старој општинској згради он је уредио апотеку у једном локалу ћартера. У локалу је било

22 Како се тада називала општинска администрација.

23 „Легиство”, Београд, 9. август 1870. год, 1.

24 Архив Србије, Министарство унутрашњих дела – Санитет, Ф-I – 14/1889.

25 Трајковић Љ., н. д., стр. 7.

26 Радован М. Драшковић: *Ваљево у прошлости*, Ваљево 1987, 244.

27 Вујић Борислав: *125 година фармације у Ваљеву: Клаудије Прикелмајер (I)*, „Напред”, Ваљево, бр. 2439, 21. фебруар 1995.

28 Марјановић В., н. д., стр. 76.

свећа три одељења, два нормална одељења и једно мало одељење. Дакле, овај локал у поштиности није одговарао за апотеку јер му је недостајало још једно одељење, али је власи то толерисала, јер ни у другим местима при оснивању апотека, није било сасвим одговарајућих зграда са баш прописаним просторијама за апотеку”.

После свега нама ипак није сасвим јасно да ли је то била општинска или Тадићева зграда. Дилему појачава и чињеница да се помињу два објекта у Улици војводе Мишића означавани бројевима 10 и 12. Дакле ради се о два суседна објекта. Ову дилему скоро је немогуће проверити јер оба објекта су већ одавно порушена, а ни људи из тог периода више нема међу живима. С обзиром да је у тој згради Прикелмајер имао и стан, а испред земљу за башту, склони смо да верујемо да је то ипак била бивша кућа Бошка Тадића коју је општина откупила после његовог одласка за Београд. Без сумње био је то локал до некадашње кафане и биоскопа „Србија”, која се налазила на месту бившег Млечног ресторана, а где се сада налази Кафе „Буква”. У то време, ваљевска прва аптека носила назив „Код свете Тројице”, што се види из сачуваних штампаних рецепата.

Одмах потом Прикелмајер приступа опремању и организацији рада апотеке. Набавља инвентар, требају лекове, уређује и опрема лабораторију. Према казивању др Ђуре Прикелмајера²⁹: *„Како није имао новца да купи инвентар и материјал за апотеку, он се обрати једној фирми у Пешићу. Она му изађе у сусрет и он убрзо добије све што му је потребно за отварање апотеке. Тада није било железнице од Београда, те их он напловари на кола и заједно са инвентаром и робом дође у Ваљево”.*

Тих дана, да би прибавио сва своја лична и друга документа, набавио недостајућу опрему, донео и друге своје личне ствари одлази у Славонску Пожегу. По некима неочекивано, а чини нам се и сасвим логично, тамо се оженио својом дотадашњом девојком. Али уместо, да по садашњим обичајима са њом крене на свадбено путовање, они се упућују за Ваљево.

Већ у зиму 1869. аптека је била посве уређена, али још није могла да почне са радом. Пре свега јер није добио све неопходне лекове пошто је њихово приспеће омела јака зима, која је заледила Дунав па бродови између Беча и Београда нису саобраћали до пролећа. Кад је зима прошла, лекови су стигли и апотекар је током лета 1870. године спремио апотеку за преглед³⁰.

29 Трајковић Љ., н. д., стр. 50.

30 Марјановић В., н. д., стр. 76.

У доступним изворима има различитих података и о времену отварања ове апотеке. Борислав Вујић пише да је почела да ради, по важећем, православном календару, 27. марта 1870, што по новом одговара 8. априлу 1870. године. То тврди и др Миливоје Миленковић³¹ наводећи да је почела да ради 27. марта 1870. године. Ту његову тврдњу изгледа преузимају и аутори већ помињане књиге „Ваљево град устаника” и још неки. Међутим, Здравко Ранковић³² пише да је ова апотека почела да ради тек у септембру 1870. године.

Да ово није без основа потврђује сачувана документација о прегледу апотеке ради издавања дозволе за рад. По налогу министра унутрашњих послова, дел. бр. 1555, од 28. августа 1870. године, Павле Илић државни хемичар, државни апотекар и ретакстатор добио је наређење да отпутује у Ваљево и изврши преглед наведене апотеке. Одмах по приспећу у Ваљево образовао је комисију за преглед (пријем) у којој су поред њега били окружни физикус и један представник полицијске власти. У дане 3, 4 и 5. септембра 1870. године комисија је извршила преглед. Иако апотека није испуњавала све законом прописане услове, комисија је дала сагласност да се она пусти „у јавни саобраћај”, јер се радило о ситницама које нису могле битије утицати на правилну израду и промет лекова. Ипак, у свом извештају који је поднела Окружном начелству у Ваљеву, комисија наводи те недостатке, па је оно о томе трећег дана известило Министарство. Два месеца после приспећа тог извештаја Министарство унутрашњих дела наредило је Начелству у Ваљеву да позове Прикелмајера и да му још једном саопшти, оно што му је већ комисија наредила, да све уочене недостатке, поправи³³.

Према томе не би требало бити дилеме да је ова апотека званично почела са радом 5. септембра 1870. године. Међутим, забуну уноси заоставштина Клаудија Прикелмајера коју је сачувао његов син и колега Јосиф Прикелмајер. Из сачуваних забележака, види се њен рад и пазар првих дана:

27. марта	пазарио је	5 гроша
28. марта	"	9 гроша и 18 пара
29. марта	"	30 гроша и 16 пара
30. марта	"	6 гроша и 18 пара
31. марта	"	40 гроша и 14 пара.

31 Миленковић М., н. д., стр. 108-113.

32 Ранковић З., *Ваљевски крај у XX веку*, ИП Колубара, Ваљево 2002, стр. 10; а у књизи „Ваљевска болница”, (Ваљево, 2007, стр 11), исти аутор, прецизира да је то било 5 септембра 1870. године.

33 Марјановић В., н. д., стр. 76. и 77.

Према томе, изгледа да је апотека ипак незванично почела са радом 27. марта 1870. године, јер није имала дозволу надлежних органа и да су у праву они који заговарају прву варијанту. Период од 27. марта до 5. септембра 1870. године може сматрати неком врстом њеног пробног рада. Да ово није без основа, показује и писање оновремене штампе³⁴, да је апотека још почетком августа добро радила, а да је само званично почела са радом 5. септембра 1870. године.

Прве године рада

Мало је писаних података о опремљености и почетку рада прве ваљевске апотеке. Постоји један извештај о рецептима издатим на лекове који су утрошени у ваљевској болници. Извештај је упућен Министарству унутрашњих послова, с молбом да се одобри њихова исплата. Такође, има података о враћању апотекарских теглица и бочица од стране болнице апотеци, да се не би правио непотребан трошак у томе у свакој прилици када су лекови издавани болници. Међутим, они мало говоре о практичним активностима, присутним проблемима и другим суштинским питањима, али несумњиво сведоче о домаћинском пословању.

О условима у којима је радила прва ваљевска апотека, др Ђура Прикелмајер³⁵, је казивао: „У оно време у Ваљеву није било лекара, већ је њу дужности обављао неки њурски ећим (бајалица), Пошто није имало лекара људи у месту нису имали представу како лекар треба да изгледа и шта је његова дужности. Према томе нису ни знали шта је апотека ни ти су осећали потребу за њим. Како је у апотеци било доста флашица, дешавало се да упадне по неко дете и тражи часа или нешто друго потребно за кућу. Није имао уопште муштерије ни ти су људи уопште знали шта ће он у њиховој средини”. Ово казивање сликовито описује то време али њега, као и нека друга, треба прихватити с извесном резервом јер у неким појединостима није тачно. Пре свега зна се да је Ваљево имало не само лекара већ и да је била отворена болница. По његовом казивању ово је била пета апотека у Србији, а обављеним истраживањима установљено да је она тек 12 итд.

Од самог почетка рада Клаудије Прикелмајер је у својој апотеци преваходно продавао лекове које је сам справљао од увозних сировина. Наравно, било је ту и медикамената и других артикала које је набављао по велерогијама и апотекама на страни. На први поглед стиче се утисак да општина није много марила за постојање и рад ове здрав-

34 „Јединство”, Београд, 9. август 1870. год. 1.

35 Трајковић Љ., н. д., стр. 50. и 51.

ствене установе. Међутим, то не одговара стварности, што се види из података које смо већ навели, као и чињенице да је општински пандур био дужан, у току прве године, да сваког пазарног дана објављује на пијаци, да је отворена прва апотека у Ваљеву и да се у њој могу добити сви лекови, „како за стоку тако и за људе”³⁶.

Сви су изгледи да је првих месеци, па можда и година прва ваљевска апотека животарила јер је наш народ није био довољно здравствено просвећен. Поред тога грађани нису имали навику да купују и користе лекове, али се први ваљевски апотекар није колебао и предавао.

С тим у вези није сувишно подсетити да је ова апотека почела да ради само три године после оснивања прве болнице у овом граду, и тренутку, када је у Србији већ постојало само 11 апотека³⁷. Ваљевска је дакле била дванаеста у Србији, а Ваљево девето окружно место које је добило своју апотеку. Прикелмајерова апотека била је 24 године и једина апотека у овом граду на Колубари, а тек од 1894. године конкуренцију јој је правила апотека Ваљевца Милорада Тадића.

Годину дана после оснивања ове апотеке, санитарске власти су детаљније контролисале рад ове апотеке. Тада се поставило и питање да ли је ваљевски апотекар, иначе страни поданик Клаудије Прикелмајер, прешао у српско поданство, јер је по закону био дужан да то учини. Како то још није урадио изгледа да му је то замерено, па је одмах покренуо поступак за прелаз из једног у друго држављанство.

Баш на прву годишњицу званичног отварања своје апотеке, 5. септембра 1871. године, Министарству унутрашњих дела поднео је захтев да буде примљен за поданика Краљевине Србије. Убрзо захтев му је враћен уз сугестију да је неопходно да се прво обрати Окружном начелству што је и учинио 23. септембра исте године. Дана 13. октобра 1871. године Окружно начелство из Ваљева замолило је министра унутрашњих дела да од аустријских власти затражи његов „одпуст из поданства ономашњег”.

36 Миленковић М., н. д., стр. 109.

37 Прву приватну апотеку у Србији основао је у Београду 1830. године, Матеј Ивановић. Другу, а уједно и прву државну апотеку основао је у Крагујевцу 1836. године Павле Илић. Она је 1841. године пресељена у Београд, а уместо ње у Крагујевцу је Ђорђе Богдановић основао нову апотеку дванаест година касније. Антоније Делини основао је 1841. године основао је апотеку у Београду, а Ђорђе Крстић 1852. године у Јагодини. Апотеку у Шапцу основао је Франц Лудвиг 1856. године, а у Пожаревцу Јован Покорни 1857. године. Смедеревску апотеку основао је Јован Дилбер 1859, а још једну апотеку у Београду Димитрије Милутиновић 1864. године. Крушевац је добио апотеку 1866. године, а њен оснивач је био Драгослав Кедровић. Апотеку у Неготину основао је Стеван Фрицман 1870. године.

Прикелмајер са тирећом женом
Анком

У тој молби наглашава се да је Клаудије Прикелмајер ожењен, али да нема деце; да му је жена српска поданица и слично. Такође, наглашава се да је средњег имовног стања, да је владања врло доброг и „усталац је у своме послу добар”. Истиче се да има и матер, која је од скора код њега, но да она не жели бити српска поданица, већ само код њега привремено живи, јер ће опет у Аустрију да иде³⁸. У вези са овим, треба подсетити да је Прикелмајерова прва супруга била умрла и да се он тада већ био оженио другом, која је заиста била српска држављанка.

Како је тада законом било регулисано да странац – подносилац захтева за добијање српског држављанства мора провести у Србији бар седам година, то министар није могао позитивно да реши овај захтев. Тим поводом упутио је захтев Државном савету да му се одобри да „изузетно од члана 44. Закона грађанског буде примљен у српско сажатељство, пошто набави и поднесе уредан отпуст из свог досадашњег држављанства”. Кнежевски намесници М. П. Блазнавац, Јов. Ристић и Јован Гавриловић у консултацији са Државним саветом одлучили су да се удовољи том захтеву и издали му уверење да ће бити примљен у наше држављанство пошто достави отпуст из аустријског држављанства. Чим је 22. јула 1872. године добио отпусницу одмах ју је проследио надлежним органима, али онда је затражено да се јавно закуне да ће поштовати наше законе и прописе, што је и урадио уз уплату одговарајуће таксе. Коначно је примљен у српско држављанство. Процес његовог пријема трајао пуних 15 месеци³⁹, што заиста није мало, и сведочи о великом малтретирању и изазива дилему: Ко би то још поднео?

Има података да на почетку рада приходи апотеке нису покривали ни режијске трошкове, а о заради није могло бити ни речи. У овој апотеци, као и другим апотекама у Србији, било је свега, поред лекова и козметике, позоришне шминке, боја за косу, *ad hoc* су се припремали лепкови за браде, бркове и косе, средства за демаскирање и скидање заостале шминке итд. Због тога је апотека била право стециште путују-

38 Марјановић В., н. д., стр. 85.

39 Марјановић В., н. д., стр. 94.

њих позоришта и разних забавних трупа за увесељавање грађана. Многи чланови тих група свраћали су овде, јер су ту снабдевали потребним средствима за припремање и извођење својих представа. У апотеци су се припремале и мешавине за бенгалске ватре у разним бојама које су биле потребне трупама и позориштима, као и за свечане призоре приликом појединих националних манифестацијама.

По истеку рока од три године добијања поменуте зграде на бесплатно коришћење Клаудије Прикелмајер био је принуђен да своју апотеку исели и пресели у кућу познатог ваљевског адвоката Драгољуба Драгише Вукосављевића, у Карађорђевој улици бр. 77. Та зграда налазила се преко пута доскорашње Робне куће „Београд”, отприлике на месту где је тренутно зграда Филијале Републичког завода за здравствену заштиту и пословница неких банака.

Осамдесетих година 19. века Прикелмајер је купио имање, катастарску парцелу број 469/1, К.О. Ваљево, у површини од 478 кв. метара⁴⁰. На имању је 1883. и саградио једну од најлепших кућа у граду. Била је то приземна зграда од тврдог материјала (сводова на луковима) и са дрвеном таванском конструкцијом у површини од 359 кв. метара⁴¹, а имала је и свој подрум. Кућа се налазила на углу данашњих улица Карађорђевој и Војводе Мишића, преко пута Окружног суда и Матичне библиотеке „Љубомир Ненадовић”, тамо где се сада налази стамбена зграда, са банкама у приземљу. Темелј његове куће био је озидан од камена, клозет је постављен под кров, пумпа са клипом замењивала је старински бунар са витлом и кофом⁴². Тада се водила на адреси Улица Карађорђевој бр. 53, Ваљево.

У то здање, које је дуго служило као узор за зидање нових зграда, поред његовог, за оне прилике, веома конфорног и лепо опремљеног стана и добро опремљене апотеке, у почетку налазили су се и локали за издавање заинтересованим трговцима и занатлијама. Зна се да је у једном од њих почео да ради и Филијал Задруге штампарских радника из Београда, у Ваљеву⁴³, или прва ваљевска штампарија. На зидовима апотеке били су велики стаклени излози у којима су се налазиле статуе Ескулапа и Хиге, симболи апотекарства, по узору на апотеке у савременом свету и изазивали су дивљење ваљевског грађанства.

Иначе, сваки значајнији пословни резултат апотеке Прикелмајер је практиковао да обележи, а посебно јубиларне годишњице. Већ смо по-

40 МИАВ, Фонд: Скупштина општине Ваљево – Ваљево (у даљем тексту: СО Ваљево), Повереништво за народно здравље 1949, К-174.

41 Исто, исто.

42 Вујић Јеротије и други: *Ваљево ѓрад усћаника*, Београд 1967, стр. 76.

43 Ранковић З., *Век ваљевског штампарства*, Ваљево, 1985, стр. 28.

мињали обележавање четири деценија рада те апотеке. Ондашња штампа⁴⁴. забележила је да 17. септембра 1900. године свечано обележио тридесет година свог боравка у Србији и отварања прве апотеке у Ваљеву. Такође, вредна је помена и чињеница да је Јосиф К. Прикелмајер 1949. године уступио Андри Мирковићу, „најревноснијем сабирачу историјске грађе и старина” за будући Народни музеј фармације и историје апотекарства у Србији публикацију „*Кратки састав фармакоије за Србију*” из 1865. године, где се на првој унутрашњој страни налази попис Клаудија Прикелмајера. У тој публикацији налазе се и бројни рецепти по којима су справљани многи лекови. Поред тога поклонио му је и још неке списе и предмете у вези са радом прве апотеке.

Стална тежња ка прогресу

Судбина прве ваљевске апотеке била је у потпуности везана за личност њеног власника, који је остао привржен Србији до краја живота. Брзо се уклопио и с мештанима Ваљева нашао заједнички језик. Мора се признати да једном школованом, свестрано обдареном и отменом човеку није било лако опстати у једној паланци где су још увек видари, бајалице, травари и надрилекари деловали у народу. Он је то знао, па је са првим лекарима и другим здравственим радницима, одлучио да се бори, како би се наметнули у новој средини и заузели потребне позиције⁴⁵. Очекивало се да и време учини своје. Живот је текао монотонно. Културни Славонац то вешто запажа, али мудро ћути. Вероватно је мислио када Срби, ћуте, зашто би да се он „истрчавао”, па да му приговоре да се „прави важан”. Међутим, монотонија паланке га је „давила и убијала”. Почине да размишља шта би требало учинити ново да би се тај успавани живот пробудио.

Свестан је да је сам његов долазак, као странца, у Ваљево представљао праву сензацију. У то се уверио кад је отворена и почела да ради његова, прва апотека у граду, јер овај народ није знао за такву врсту установа. Многи су били радознали да виде, не само како она изгледа, већ и како изгледа тај научењак – професионални апотекар. И за њега нова средина представљала је извесно изненађење. Куће су биле мале и ниске, већином без оградe, без било какве удобности, без купатила. Са примитивним клозетима – „нужницима” одавале су тужан утисак. Данима и месецима све је то пажљиво посматрао, доста запажао и и повремено анализирао. У почетку мало је о томе говорио и са својим укућанима а камоли са новим суграђанима.

⁴⁴ *Београдске новине*, 12. септембра 1900. године.

⁴⁵ Миленковић М., н. д., стр. 110. и 111.

Још на првом кораку пало му је у очи, да поред њега у граду има још само четири човека у европској ношњи. Били су то по причи: општински лекар др Билик, казначај (окружни благајник) – срески начелник, један судија и један чиновник суда. Сви остали, почев од председника општине до Пује пандура, носили су турску одећу: фес, фустан, чакшире са огромним туром, кондуре или неку врсту опанака, чибук, а старији виђени људи још и бројанице. Једини прави Европљанин у граду, био је Љуба Ненадовић, песник и књижевник, о коме се највише говорило, али који се тренутно налазио на путу. Са њим се упознао касније, и остали су до краја живота велики пријатељи. О каквом се пријатељству радило вероватно најречитији доказ је да су временом постали кумови и да му је Прикелмајер поверио да му и децу крштава.

Требало је много времена др Билику, Прикелмајеру и другим школованим људима, да увере и неке виђеније грађане о важности лекара и апотекара за народно здравље, и да треба да се клоне врачара, гатара, и надрилекарства. Та борба била је напорна и веома спора. Према неким подацима требало је више од 10 година да се стање промени. Стање комуналне и личне хигијене у граду поражавајуће је деловало на Прикелмајера, па је покушавао да критикује, саветује... Свет је остајао апатичан на све то, и сматрао га за особењака, а понекад је могао и чути да му иза леђа, кажу „Шваба се прави важан"! Због тога је повремено постајао резервисан и морао да делује опрезно.

Његова лепо уређена и богато опремљена аптека временом је постала један од најпријатнијих кутака у граду, који је својом тишином, пријатним мирисима разних хемикалија и козметичких производа и посебно духовним вредностима њеног власника привлачио градску интелектуалну елиту. Прво су се почели окупљати појединци а онда и мање групе, те је аптека постала истинско стециште културне елите. У њој су се састајали: лекари, професори, судије, учитељи и чиновници из не само из овог града, већ и из Обреновца, Уба и других среских места, па и неких села у којима су радиле основне школе. Отуда је и разумљиво што су се у њој зачеле неке значајне акције и манифестације, а посебно културне новотарије.

На његову адресу у Ваљеву из Беча стизале су разне новине, часописи и књиге, преко којих је држао корак са европским стремљењима и кретањима у политици, култури и медицини. Ту, у пријатном амбијенту могла се прочитати европска штампа, консултовати по која енциклопедија и неки речник и научити нешто о здрављу и естетици. Временом у њој се могло уживати у неком од музичких дела које је Прикелмајер знао да изведе на виолини, клавиру или другом инструменту⁴⁶.

46 Перишић Мирослав: *Ваљево град у Србији крајем 19. века*, Ваљево 1997, стр. 151 и 152.

Клаудије Прикелмајер у својој апотеци

Из апотеке Прикелмајера у Ваљево, потекли су предлози за подизање споменика нашим великанима из оба устанка: Карађорђу, Илији Бирчанину, Алекси Ненадовићу, Милошу Обреновићу, проти Матеји Ненадовићу и другим знаменитим личностима, али се у томе није успело. Наравно било је ту и других иницијатива и корисних предлога. Наслушао се у њој учени Прикелмајер и разних народних умотворина од народних паметара до слепих гуслара, који би своје госте о славама, свадбама и свечаностима, пригодно забављали десетерцем.

Тако историја Прикелмајерове апотеке није више само хроника једне здравствене установе у провинцијском граду 19. века, већ и историја малог града, слика живота, идеја и модернизацијских настојања градске елите и једног дела српског друштва. Својим укупним утицајем на средину стварала велики углед апотекарском позиву и кадру.

Клаудије Прикелмајер учествовао је у српско-турским ратовима 1876-1878. године, као једини апотекар Ваљевске бригаде, у чину капетана Народне војске. У току рата Прикелмајер није био само апотекар већ је вршио и улогу превијача, пошто је било мало лекара⁴⁷ и других здравствених радника. Знао је да ће он брже, лакше и боље обавити тај посао него какав приучени болничар.

⁴⁷ Миленковић М., н. д., стр. 111.

Док је рат трајао у апотеци га је замењивао апотекарски помоћник Коста Коча Сушић⁴⁸. Истовремено његова апотека била је и остала главни снабдевач војне болнице свим потребним лековима⁴⁹. Када се рат завршио вратио се у Ваљево и апотекарском послу.

Даља судбина Прикелмајерове апотеке

Током балканских и Првог светског рата апотека је радила и претрпела је велику материјалну штету. У прилог овој тврдњи иде и податак да је по завршетку рата пријављена штета од 154.144 динара. Досуђена одштета износила је 120.144 динара или 82,77%⁵⁰. Поред његове апотеке, тада је радила и апотека Тадића, које су могле само да задовоље мирно-допске потребе. Проблеми у снабдевању медикаментима били су последица крајње оскудице у опреми и лековима са којима се стално суочавао наш санитет. За време епидемије пегавог тифуса посебан хендикеп представљало је не постојање вакцине или пак ефикасног антибиотика како би се спречило даље ширење те тешке инфективне болести⁵¹.

Мада су апотеку заједнички наследили Клаудијеви синови из трећег брака – браћа (Јосиф и Ђорђе – Ђура) Прикелмајер, између два светска рата њу је водио магистар фармације Јосиф Прикелмајер. Он је писмено молио Министарство здравља да се апотека његовог покојног оца пренесе на његово име, као концесија, и да се право на „држање” апотеке. Тим поводом подсетио је на рад свог оца, приложио решење да може самостално руководити апотеком и да је уговором између њега, с једне стране, и његовог брата и мајке, с друге стране, извршен споразум о уступању сопствености и концесије⁵².

Након његовог преласка у Београд апотеку је углавном водио Едхем Едо Бузаљко (Столац у Херцеговини, 1898 – Чапљина, 1982), који је фармацију завршио у Загребу, а овде провео највећи део радног века.⁵³

48 Из породице попа Сушића.

49 Перишић М., н. д., стр. 151.

50 МИАВ, Фонд: Окружни суд – Ваљево, Грађа Првостепеног суда за ратну штету Ваљево 1921. г.

51 Лазаревић – Илић Драгана: *Српски санитет у условима епидемије пегавог тифуса у ваљевском крају 1914. и 1915. године* у Зборнику саопштења са научног скупа „Ваљевски крај у Првом светском рату”, одржаном, 15. и 16. новембра 1999. године а објављеног под називом „Ваљево: 1914-1918”, Ваљево, 2000, стр. 104.

52 Марјановић В., н. д., стр. 139. и 140.

53 *Биографски лексикон Ваљевског краја*, Ваљево, 1996/97, 1. књ. 133. Био је дугогодишњи председник Црвеног крста и носилац низа признања за свој рад. Био је ожењен Надом, ћерком значајног српског сликара Милана Миловановића и унуком, по мајци Олге, војводе Мишића.

Њему је по завршетку Другог светског рата била поверена организација рада апотекарске службе. Све апотеке у граду, болничка и приватне, располагале су са скромним залихама, а снабдевање лековима и санитарским материјалом било је отежано. Лекови су издавани на рецепт лекара Народне амбуланте. За сиромашне болеснике лекови су били бесплатни, а трошкове је покривао Народни одбор⁵⁴.

Јосиф Прикелмајер, директно или индиректно, руководио је апотеком све до 1949. године када је она откупљена решењем Министарства народног здравља НР Србије, бр 1431/49, од 21. јуна 1949. године, на основу Закона о откупу приватних апотека (Службени лист ФНРЈ бр. 50/49).⁵⁵

Сачуван је записник о пописаном затеченом инвентару апотеке. Лекове, апотекарске уређај и прибор проценила је Управа за апотекарску службу Министарства народног здравља Народне Републике Србије, а намештај Комисија коју је оформио Градски народни одбор Ваљева. Целокупна вредност откупљене апотеке износила је 392.889,96 динара. С тим у вези, није сувишно подсетити да су браћа Јосиф и Ђорђе Прикелмајер, 26 априла 1951. године, своје непокретно имање продали Александру Марковићу, абацију из Ваљева, по цени од 800.000 динара, Уговором о куповини и продаји бр. 15 930/52, овереном код надлежног органа, али изгледа да није реализован.

Народни одбор градске општине Ваљево, 6. априла 1955. године, решавајући по предлогу Савета за привреду, а на основу чл. 39. и 57 Закона о народним одборима градова и градских општина и чл. 1, 2. и 4. Основног закона о експропријацији донео је и Решење о експропријацији њихових непокретности. У корист ФНРЈ, а за потребе Главне управе за изградњу пруге Београд – Бар, II Управе за грађење пруга у Ваљеву, а у циљу подизања спратних стамбених зграда, експроприсана је катастарска парцела бр. 469/1, у површини од 478 кв. мет., к. ул. 1861 К.О. Ваљево, која се налази на углу Карађорђевог и Војводе Мишића улица.

Среска комисија за експропријацију Народног одбора Среза ваљевског, у Ваљеву, решавајући по предмету експропријације њиховог земљишта и зграда, 21. јуна 1956. године, потврдила је претходно решење и као накнаду за експроприсане вредности утврдила износ од 1.632.030 динара. Такође, прецизирала је начин исплате тог износа и

54 Радић Снажена: *Развој здравствене службе и рад здравствених установа у Ваљеву и ваљевском крају*, у Зборнику саопштења са научног скупа „Развој ваљевског краја 1945-1965.” одржаног 19. септембра 1996. године у Ваљеву, а објављеног под називом „Ваљево: 1945-1965”, Ваљево у Београд, 1997, стр. 53.

55 МИАВ, Фонд: СО Ваљево, Повереништво за народно здравље 1949, К-174.

најавила да ће се по правоснажности решења покренути поступак за укњижбу прва власништва на експроприсаној парцели у корист општенародне имовине.

Наследници те имовине нису били задовољни ни начином експропријације ни добијеним средствима па су се многим жалили и водили поступак за деекспропријацију. У међувремену, од доношења акта о њеној експропријацији с обзиром на недостатак материјалних средстава, Главна управа за изградњу пруге Београд – Бар одустала је од изградње планираних стамбених објеката. Након тога Народни одбор општине у Ваљево то земљиште уступио је Предузећу „Крушик” у Ваљево за изградњу стамбених зграда. Поводом жалби упућених савезним органима било је назнака да ће се та експропријација преиспитати. Међутим, Државни секретаријат за послове финансија Народне Републике Србије дописом бр. 5063, од 5. маја 1957. године обавестио је Секретаријат за финансије Народног одбора Среза Ваљево да се експропријација њихове имовине „има сматрати потпуно довршеном, јер је пре 27. марта 1957. т. ј. пре ступања на снагу новог Закона о експропријацији (Службени лист ФНРЈ бр. 12/57) донето правоснажно решење о надокнади”⁵⁶.

Изнад главног улаза у апотеку, на углу Карађорђево и Војводе Мишића улице, стајала је велика табла на којој је писало „Стара апотека”. Касније, зграда је срушена и на њеном месту подигнута је вишеспратница.

Члан Клуба дванаесторице

Убрзо по доласку у Ваљево Прикелмајер је приметио окупљање појединих виђених људи по неким од овдашњих кафана. Сазнао је да у граду постоји Клуб (Сто) дванаесторице, боље рећи неформална група – друштво, организација, која се често састаје и разговара о актуелним проблемима. Чинили су га најпредузимљивији и најутицајнији Ваљевци тог доба, који су били посвећени свом послу, али и усредсређени на привредни, културни, просветни и свеколики развој и напредак града.

Пошто би се из назива клуба могло закључити да их је било само дванаест, дужни смо нагласити да се број учесника током његових окупљања, као и персонални састав, повремено мењао. Остало је записано да су оснивачи тог Клуба били: Коста Иванић, Алекса Стојшић и Живо Гадић, а међу његове најактивније чланове убрајани су и: Павле Гавриловић Кајмакам, Димитрије Митровић, Коста и Касијан Стојшић,

⁵⁶ Исто, Фонд: Скупштина среза Ваљево – Ваљево 1944-1967, Комисија за експропријацију, 1951-1962, К-308, пр. бр. 51.

Радован Лазић, Јеврем Гавриловић, Аксентије Срећковић, Марко Јеремић, Вук (Миливојевић) Балиновац, Милош Настић, Гаја Живановић, Стеван Томић Бутина, Лазар Глишић, Павле Маринковић, Васа Мариновић, Матија Илић и Јеремија Карамарковић. Нешто касније њима су се придружили и: адвокат Мирко Радовановић, прота Живојин Марковић, инжењер Стеван Ђуричић, официр Риста Укропина и још неки

Процењујући да и сам мало може да утиче на промени свести и понашања грађана одлучио је да им се придружи. Тражио је начин и људе који ће му помоћи да га прихвате. Знао је да се обично састају за спојеним (састављеним) столовима у бившој кафани „Мостар”⁵⁷ и расправљају о актуелним проблемима града и будућим плановима. Члановима Клуба се у заслуге приписује: проширење града на леву обалу Колубаре, оснивање неких јавних установа (апотеке, гимназије, болнице, штедионице, читаонице, позоришта и хора), доношење штампарије и покретање новина. Залагали су се и за оснивање општинских кошева који би обезбеђивали исхрану сиротиње, за развој трговине и занатства и за што веће учешће грађана у општинским пословима.

Са ове временске дистанце и без сачуваних писаних докумената тешко је рећи шта је од свега тога тачно. Међутим, не би требало имати дилеме да су неки од тих подухвата везани за њих и долазак међу Ваљевце способних људи „из прека”, које су бар у по неким случајевима, на овај или онај начин, подстакли припадници Клуба дванаесторице, као што су: Јозеф Ајхингер, чувени пивар из Баварске; Јован Молнар, познати штампар из Клуџа⁵⁸, Петар (Адолф) Лифка, први гимназијски професор музике; Драгутин (Фрањо) Покорни, први капелник војне музике и наравно Ђуро Козарац, први ваљевски професор⁵⁹. Појединци сматрају да су неки чланови Клуба посредовали и у доласку Клаудија Прикелмајера у Ваљево, што је тешко потврдити.

Према неким подацима ова дружина, разумљиво у нешто промењеном саставу, окупљала се скоро четрдесет година на добробит грађана Ваљева. Већина њих важила је за присталице династије Обреновић, а доцније је пришли Либералној странци. Из њихових редова најчешће су бирани председници ваљевске општине, народни посланици и други званичници.

Немали број аутора који се бави завичајном прошлошћу овог краја сматра да се и идеја о оснивању Ваљевске гимназије зачала у том клу-

57 Кафана се налазила у старој градској чаршији Тешњар, тамо где је сада ресторан „Јефимија”.

58 По другим изворима из Ердеља у Румунији.

59 Ранковић З., *Од Клуба дванаесторице до Клуба испитивача*, Додатак ревије „Колубара”, август 2002, III.

бу. О томе је нарочито доста писао историчар старог Ваљева Радован М. Драшковић. Према његовом писању⁶⁰ када је апотекар Клаудије Прикелмајер обавестио Клуб дванаесторице о доласку Ђуре Козарца у Ваљево, договорено је да прота Живојин Марковић, окружни инжењер Стеван Ђуричић⁶¹, адвокат Мирко Радовановић⁶² и мајор Коста (Риста) Укропина редовним путем затраже отварање гимназије. За извођење наставе у будућој гимназији понудио је своју кућу у Ваљеву, у Карађорђевој улици бр. 65, овдашњи адвокат Мирко Радовановић. Кућа се налазила преко пута садашње зграде Општинског суда. Такође, предложено је да се за првог професора гимназије ангажује Ђуро Козарац, католички жупник. Завршио је гимназију у Винковцима, а на Лицеју у Винковцима две године филозофије и четири године теологије у Ђакову. Потом је радио као професор филозофије у Ђаковачком Лицеју, односно Богословском сјеменишту. Поред поседовања високог образовања Козарац је био обдарен разним вештинама и прави полиглота⁶³.

За разлику од оних који некритички сматрају да је Клуб дванаесторице био аутентична ваљевска институција, др Мирослав Перишић пише „Независно од амбиција градске елите, која је уз осећај значаја гимназије за град и жељу да се не застџане за осталим окружним варошима била мотивисана и економским интересима у погледу стварања услова за јевтинији пројекат школовања своје деце, сам чин оснивања могао би пресудно да се веже за још две личности. Једна је Ђуро Козарац, католички жупник и професор теологије из Славонске Пожеге, који је у Ваљево дошао 1869. године, а друга је – Министар просвете и црквених дела Димитрије Мајић. Њихова подударна просветитељска размишљања, испољена у разним приликама, сусрела су се на истом пољу – оснивању гимназије у Ваљеву, у два различита улогама. Димитрије Мајић, кога је Слободан Јовановић⁶⁴ описао као човека до крајности меког и кројског, близак идејама либерала, са положеја министра просвете у намесничком режиму поручивао је: „Већ је као дан јасно да је знање светлост, а незнање мрак, да је прво снага а друго немоћ, да прво олакшава

60 Драшковић Р., *Из старој Ваљева*, Ваљево, 1970, стр. 26.

61 Стеван Ђуричић (Вршац, 1823 – Ваљево, 1888), окружни инжењер у Ваљеву, истраживач и зачетник савремене експлоатације рудног блага у ваљевском крају и пројектант нових саобраћајница.

62 Мирко Радовановић, води порекло из угледне породице Радовановића из Дупљаја код Ваљева. По једним изворима био је син Дамњана Радовановића трговца и учесника светоандрејске скупштине а по другима брат што нам се чини вероватнијим. Веома имућан и јако утицајан човек у то доба.

63 Радојчић, Милорад: *Ђуро Козарац* први ваљевски професор, Ваљево, 2004, стр. 31 и 32.

64 Јовановић С., *Влада Александра Обреновића*, Београд 1990, I књига, стр. 102-103.

сваковрсан најредак а друго проузрокује нейомичност, множи сиромаштво и спрема пројаси”.⁶⁵

Да ово није без основа види се и из молбе Ђуре Козарца коју је поново крајем септембра 1869. године послао министру просвете, тражећи да му одобри „*приватно подучавање младежи*”. Поред осталог он том приликом пише: „*Народ без ваљаних учитеља и просветитеља остјаје у тмини незнања, те остјаје аутономашом, оруђем оних појединаца који се његовим незнањем послужују да своје намере које често из мушног извора теку силом углађеног ума и знањем поопшћене превијености остигну. Без обуке нема просвете, без просвете нема самосвојствености; а ко није свој, тај је свачији*”. А затим додаје: „*Господине Министре! Док сам у Аустрији живио, радио сам против тмине, одгајајући и просвећујући будуће учитеље народа, уцељујући им здрава начела ума и срца. Саг сам у Србији и остјајем пошто сам од надлежних власти добио сажителство и прешао у источну цркву. Исто знање, наумио сам и овде да вршим не само зато што је оно најилемениције на свету и најтеже – *di odere quae pedagogium fecere* – нешто и зато, што другога занимања научио нисам, да заслужим леба свагдашњега*”.⁶⁶

Имајући све ово у виду заиста је тешко прецизно рећи каква је и колика улога Клуба дванаесторице у свему томе, јер изворне архивске грађе⁶⁷ о његовом постојању и раду нема, па самим тим ни прецизних података у настајању ове школе. Уз то, многи чланови овог Клуба били су носиоци значајних јавних и друштвених функција, па је са ове временске дистанце тешко просуђивати где су и какав утицај и по том основу остваривали.

Постоји више прича око доласка Ђуре Козарца у Ваљево према којима је Клаудије Прикелмајер имао кључну улогу.

Једни сматрају да је апотекар Клаудије Прикелмајер, као члан Клуба дванаесторице, добио задатак да га, као свог школског друга, доведе у Ваљево, како би овде отворио приватну школу. По нашем мишљењу мало је вероватно да су били школски другови пошто се Прикелмајер школовао у Пожеги и Бечу⁶⁸, а Козарац у Винковцима и Ђакову. Међутим, чињеница је да је Прикелмајер неко време „примао кондиције у апотеци у Ђакову”⁶⁹ и да је тамо учествовао у културно-забавним

65 Перишић М., н. д., стр. 113, према С. Јовановићу: *Влада Александра Обреновића*, I књига, Београд, 1990, стр. 56.

66 Недељковић Д., *Оснивање гимназијске реалке у ваљеву и прве године њеног рада*, Гласник МИАВ, бр. 7, Ваљево, 1972, стр. 31-32.

67 О њему су доста писали Љубомир Павловић, Радован Драшковић, др Марија Исаиловић, мр Милан Триповић и други.

68 Марјановић В., н. д., стр. 174-179.

69 Исто, исто, стр. 179.

активностима даје основа да су се они вероватно у Ђакову срели и упознали, па можда и дружили.

Други сматрају да су се њих двојица случајно срели у Београду, где је у то време Козарац привремено боравио као избеглица. Наводно, Козарац му се пожалио да тешко живи и затражио помоћ, а овај знајући шта Ваљевци све чине да отворе гимназију у свом граду, одлучио је да га позове и доведе у Ваљево и да му помогне да се запосли. Љубомир Павловић⁷⁰ чак пише да је Козарац „*нашао на свога друџа из школе Клаудија Прикелмајера айоптекара из Ваљева. И њеџа и вереницу Прикелмајер је на својим колима довезао у Ваљево. Вереницу њреда њеном сѣрицу Сѣвану Сиберу, лекару ваљевском. А Буру одведе у свој дом*”. Ова прича чини се мало вероватном ако се има у виду да је и Прикелмајер у Ваљево дошао само који месец раније.

Трећи, мисле да се његова будућа супруга већ била склонила код свог стрица, који је у то време живео и радио у Ваљево, па је Козарац за њом стигао у град на Колубари.

Но било како било, није лако тврдити да је Клаудије Прикелмајер посредовао у доласку Ђуре Козарца у Ваљево али у његовом задржавању и ангажовању сигурно јесте. Мада аутори књиге о Ваљевској гимназији⁷¹ поред осталог констатују: „*Чувени ваљевски айоптекар Клаудије Прикелмајер, иначе и сам члан „Клуба дванаестѣорице”, учинио је добру услуџу Ваљевоу када је из Београда довео избеџлицу Ђуру Козарца, свога школског друџа, бившег катѣоличког жуѣника и ѡрофесора ѣеологије из Славонске Пожеџе. Као образован а незайослен човек, ѡрофесор Козарац је у Ваљевоу 1869. џодине ѡдсѣицао амбиције Ваљеваца да оснују за своју децу школу џимназијског ѣиша*”. А добро је познато да је Ђуро Козарац оснивањем и радом своје приватне реалчице постао зачетник гимназијског школовања у овом граду и у својој приватној школи предавао скоро све предмете. Са својим ученицима остваривао је изузетно добре резултате, па је из ње настала државна реалка у Ваљевоу⁷². Временом њих двојица су постали блиски пријатељи и добри сарадници на многим значајним пословима, а уз чика Љубу Ненадовића и најистакнутијих интелектуалци у овом граду.

Неосетно, за непуних десет година од Прикелмајеровог доласка, варош је била културно у многоме промењена. Оснивањем више нових установа и војног гарнизона долази већи број официра, многи стручњаци и чиновнички кадар. Европско одело и обичаји постепено

70 Павловић Љубомир, *О Ваљевоу и Шајцу*, Ваљево, 1990, стр. 57.

71 Недељковић, Д., Трипковић М., *Сѣо џодина Ваљевске џимназије*, Ваљево, 1970, стр. 11.

72 Радојчић М., *Ђуро Козарац ѣрви ваљевски ѡрофесор*, Ваљево, 2004, стр. 34-63.

освајају градско становништво. Лагано се напушта турско одело и прастари обичаји и навике. Европска култура постепено али сигурно продира у бившу Ваљевску нахију и њену патријархалну средину. Културног новатора Прикелмајера то необично радује, па и сам веома живо учествује у свим тим превирањима и препороду. Ево још неких конкретнијих података о том његовом раду и држању.

Покретач и организатор музичких активности

Још као дете, код своје куће Клаудије Прикелмајер научио је свирање на клавиру и виолини, а имао је урођен пријатан тенор. Такво музичко образовање је и разумљиво ако се зна да је у то време у градовима аустријске државе музика била саставни део обавезног општег образовања припадника свих угледнијих породица. Познато је да касније научио да свира и оргуље. С тим у вези не треба изгубити из вида ни ону тврдњу др Ђуре Прикелмајера по којој је његов отац за време боравка у Бечу студирао музику. Такође, зна се да је током боравка у главном граду Аустрије, са највећим одушевљењем посећивао бечка позоришта и разне културно-уметничке манифестације, а нарочито музичке приредбе.

Тај интерес за музику и одушевљење са којим је пратио културно-уметничке програме и друга занимљива збивања развила су код њега велику наклоност ка уметности. Већ смо указали да је у Ђакову био члан једне позоришне дружине. Такође, зна се да је током 1866. постао члан, а већ следеће године изабран је за и потпредседника Хрватског пјевачког друштва „Венац” у Пожеги.⁷³ Искуство стечено у раду тог друштва било му је драгоцено да постане покретач и организатор прве певачке и музичке дружине у Ваљеву. Стиче се утисак да је чак и био кум те музичке скупине, пошто је она добила исто или слично име као и већ помињано певачко друштво у Пожеги.

Томе је претходила једна забава у једној већој механи у Ваљеву, на коју га је др Билик⁷⁴ довео у „фраку” и „шапоклаку”, а која је на њега оставила романтичан и мучан утисак. Цела та кафанска атмосфера са обиљем дима од дувана и паре алкохола, са циганима који су свирали на три жице на раштимованим инструментима, деловала је забавно, али и комично. То што је видео и чуо то вече подстакло га је да размишља шта би могао и требао учинити да се постојеће стање радикалније

⁷³ Кемпф Ј., *Пожега...*, 1910, стр. 648.

⁷⁴ Др Ђорђе Билик, рођен у Фрајбургу, у Моравској, био је раније лекар Ваљевског округа, а умро је у Ваљеву „од запалења плућа”, у 53 години живота. На појединим местима пише да је он био лекарски помоћник а не лекар.

мења. Имао је много нових идеја али не „инструмената”, људи и средстава да то оствари. Одлучио је да иде корак по корак и да за сваки „пројекат” ангажује групу људи који му може бити од користи. Почео је од оног шта би требало предузети за обогаћивање и унапређење забаве месног становништва.

Остало је забележено да је Клаудије Прикелмајер у тек отвореној гимназији тражио да добије место учитеља нотног певања. У молби упућеној 19. децембра 1870. године, министру просвете и црквених дела, поред осталог, писао је: „Премда нисам гласбеник по занимању нешто айотшекар, што сам ипак од своје младости кроз све време ученичког живота иразне часове музици и певању посвећивао, а по довршењу те већтине продужавао у певачким и свирачким дружинама по варошима где сам као айотшекар служио.” Тим поводом нагласио је да буде ли постављен за учитеља, да ће у апотеци ангажовати помоћника, како се то не би негативно одражавало ни на један од та два посла⁷⁵. Чињеница да у овој молби наглашава да није гласбеник по занимању озбиљно доводи у сумњу ону тврдњу његовог сина да је у Бечу студирао и музику. С обзиром да му је било стало да добије то место верујемо да би у својој молби упућеној министру просвете бар нагласио да је студирао музику, чак и под условом да је из било којих разлога није завршио.

Мада ова његова молба није прихваћена, вероватно што није имао формалних квалификација и већ је обављао један деликатан посао, овај његов поступак завређује пажњу и због мотива који су га навели да то учини. Док једни сматрају да се он на тај корак определио из материјалних разлога, чини нам се да то није тачно јер би га ангажовање апотекарског помоћника више коштало него што би у гимназији зарадио хонорарно предајући „нотно певање”. Склони смо да верујемо да је пре у питању његова жеља да покаже своје умеће и новој средини помогне да интензивира свој културно-просветни живот кроз приређивање пригодних програма и укључивање гимназијског кадра у њих.

Да ово није без основа показује и чињеница па се потом својим суграђанима представио низом културних новотарија. Најпре, донео је у Ваљево први хармонијум, који му је потом добро послужио у раду са хором. Потом, увиђајући недостатак културно-забавних програма, уз свесрдну помоћ и сарадњу Љубе Ненадовића, др Билига, књижара Молнара и малог броја културнијих људи, успева да оснује Певачко друштво „Зелени венац” и музичку капелу.

У тек основаном певачком друштву он је и хоровађа и капелмајстор; неки чика Веса био је „чувени флаутиста” док је први виолиниста

75 Марјановић В., н. д., стр. 94. и 95.

ипак био Михајло Марковић, звани Гајгер⁷⁶ итд. Певачка дружина, за кратко време, успела је да окупи 28 чланова, док је оркестар био састављен од осам музичара. У том оркестру, по потреби, Клаудије Прикелмајер био је виолиниста, виолончелиста, хармониста и клавириста. Преписивао је ноте, транспоновао композиције и прерађивао их за свој мали инструментални састав. Понешто је и компоновао. Марјановић⁷⁷ је записао да је Прикелмајер своју мазурку „Мила мала”, сачувана је у његовој породици, „литографисао”⁷⁸ и да су је до недавно на клавиру свирале Прикелмајерове унук Зорица и Вања.

Већ први заједнички наступи хора и оркестра на забавама и концертима наишао је на добар пријем публике и одушевљавали устајалу и апатичну паланку. А како и не би кад се зна да су они представљали прве праве приредбе ове врсте у Ваљевоу, а хор и оркестар били први весници модерне културе. Поред неспорне улоге Прикелмајера припреми тих програма историчар ваљевског краја Радован М. Драшковић наглашава да је он био и „страсни певач”⁷⁹.

Том најужем кругу оснивача овог ваљевског певачког друштва и зачетника развоја музичке културе у Ваљевоу припадали су и књижевник Љубомир П. Ненадовић, књижар и издавач Јован Молнар, лекар или лекарски помоћник Ђорђе Билак, те учитељи Станко Убавкић и Васа Јанковић. И професор Ђуро Козарац, не само да је учествовао у оснивању првог ваљевског хора – Певачког друштва „Зелени венац”⁸⁰, већ је имао и важну функцију. По писаној изјави датој изасланику министра просвете и црквених дела, био је извесно време и учитељ те прве певачке дружине у Ваљевоу, односно хоровађа.

О оснивању овог певачког друштва сведочи и текст објављен у београдском листу „Јединство”⁸¹ у коме се каже да је на беседи, коју је 30. јануара 1871. године приредила „*йозоришино-йевачка*” *дружина из Ваљева која иако „скораиња”* правилно је и добро отпевала свој репертоар. „*На овоме – јавља „Јединству” В. М. – имамо највише одати хвале љ. љ. Козарцу и Прикелмајеру, ийшо су они били устйаоници за устйанову овог младог друштва, које код нас није йосйојало*”. Према писању Здравка Ранковића⁸² из ове вести поуздано сазнајемо да су оснивачи тог првог

76 Вујић Ј., и др., *Ваљево град устйаника*, Београд 1967, стр. 76.

77 Марјановић В., н. д., стр. 120.

78 Штампало је на каменој плочи.

79 Драшковић Р., *Ваљево у йрошлости*, Ваљево, 1987, стр. 324.

80 У многим записима ово певачко друштво се помиње под именом „Венац”.

81 „Јединство”, Београд, 11. фебруар 1871.

82 Ранковић З., *Први ваљевски хор*, „Напред”, Ваљево, бр. 2104, 19. 05. 1989, стр. 11.

ваљевског хора заправо били Ђуро⁸³ Козарац и Клаудије Прикелмајер досељеници из Славоније.

Од самог почетка овај хор имао је веома динамичну и разноврсну активност. Тако је 13. јуна 1871. године у истом листу забележена вест да је наведена певачка дружина у шеталишту „Пећина” у Ваљеву, кад је у њему било много грађана, певала „*на једном узвишеном брежуљку цело после јодне песме које је већ научила*”. На жалост сви извори указују да је овај хор био кратког века.

Др Мирослав Перишић сматра да је почетак Српско-турског рата 1876. године омео рад тек основаног друштва и извесно време прекинуо започети музички живот у Ваљеву. Међутим, Бранко Јаворинић у листу „Уједињење”, у јесен 1872. године, пише да је још лањске године престала са радом та дружина. Сви су изгледи да је његова активност почела да јењава у време сукоба Ђуре Козарца са ваљевским моћницима, па појединци не без разлога сматрају да је његово гашење било у директној вези са обједињавањем са читаоцима зашто је окривљен управо Ђура Козарац⁸⁴.

Осамдесетих година 19. века обновљен је рад певачког друштва у Ваљеву, али сада под именом „Венац”. За његово обнављање и рад наводно је био најзаслужнији судски писар Мита Тасић. О наступима Ваљевске певачке дружине „Венац” више пута похвално је писано у првом ваљевском листу „Гласоноши”. Тако је најављен наступ тог хора у ваљевској цркви на Цвети, 17. марта 1885. године, па између осталог пише: „*Ми смо неколико људи имали прилику да уживамо у милозвучном хармонском певању, које у цркви, које на забавама ове дружине ља и овога нам се људи ево јружа ља леја јрлика. „Венац” је са онако малим бројем (14) певача, доскорањим својим својским заузимањем јоред свих јрејрека и јрејјосјјавака да се у Ваљеву никад не може одржати певачко друштво – доказао да се све може учинити само кад се хоће и да само чврста воља камен мрви. „Венац” је само дакле чврстом вољом чланова певача и енергијом свога вредног хоровађе з. Тасића, који већ девет месеци своје певаче без икакве материјалне награде учи – до овога сјајног резултата у певању достигао*”⁸⁵. Из више других извора види се да су то друштво љада водили ајојекар Клаудије Прикелмајер и учитељи Сјанко Убавкић и Васа Јовановић.

Према писању новинара и историчара ваљевске културе Здравка Ранковића, почетком 1907. године, обновљено је Певачко друштво

83 Грешком пише Јосип.

84 Радојчић М., *Ђуро Козарац први ваљевски професор*, Ваљево, 2004, стр. 67-83.

85 „Гласоноша”, Ваљево, од 17. фебруара 1885. године.

„Чика Љуба”, а у њену управу је изабран, тада већ стари, Клаудије Прикелмајер. Сама констатација да је обновљено друштво са тим именом показује да је оно и раније постојало и да је и у њему вероватно био ангажован неуморни и талентовани музичар Клаудије Прикелмајер.

Ваљевски аматери су знали да цене и поштују то његово ангажовање. О томе сведочи и податак да је у новембру 1907. Ваљевска певачка дружина „Чика Љуба”, која је и по новинској вести⁸⁶ основана претходне године, „*приредила је свечани банкет у част свога члана з. Клаудија Прикелмајера који је недавно прославио седамдесетогодишњицу животоа и педесетогодишњицу айшокарског рада*”. Том приликом Прикелмајеру је уручена диплома – захвалница коју је „вешто израдио веома интелигентни” ваљевски трговац Светолик Ф. Васић, председник „Чика Љубиног” Надзорног одбора. То друштво имало је педесетак чланова а његов председник био је гимназијски професор Живко М. Романовић, а потпредседник Живко Р. Јовановић књижар и штампар. Хоровођа је био Јован Урбан, „капелник и познати композитор”. Потврду да је ова дружина основана 1906. године налазимо и књизи „Ваљево 1900-1941”⁸⁷.

Према доступним изворима касније ово друштво није имало неку запаженију активност па је крајем 1910, или почетком 1911. године дошло до његовог спајања са занатским певачким друштвом⁸⁸. За председника новообразованог певачког друштва изабран је учитељ Михаило Мика Максимовић⁸⁹, док је за хоровођу био ангажован Марко Чанковић из Шабачког певачког друштва.

Као оснивач првог певачког друштва и првог оркестра и значајног доприноса њиховом раду, зна се да је непосредно учествовао и на више јавних приредби, обично за време већих државних и црквених празника. За време војних празника, Клаудије Прикелмајер је приређивао ватромете на месту где су биле свечаности, а на заједничким састанцима певачког друштва и оркестра повремено је изводио и мађионичарске представе и чаробном лампом приказивао живе слике⁹⁰.

Први фотограф

За то време, па и доцније када је радио као апотекар, десило се нешто што се није дало унапред предвидети. Наиме, долазећи у Ваљево,

86 Ранковић З., *Ваљевски крај у XX веку*, ИП Колубара, Ваљево 2002, стр. 42-44.

87 Трипковић М., *Ваљево 1900-1941*, Ваљево, 1980, стр. 73.

88 „*Штампа*”, Београд, 5. март 1911. и „*Мали журнал*”, Београд, 21. децембар 1911. године.

89 Отац познате песникиње Десанке Максимовић.

90 Трајковић Љ., н. д., стр. 52.

Клаудије Прикелмајер донео је и свој фотографски апарат. Желео је да га користи за своје потребе и као аматер. Изгледа да је то био први фотоапарат који се појавио у граду, и Ваљевци када су видели „слике” које Прикелмајер израђује наваљивали су на њега да и њих слика. И не само то, желели су да овековече за њих неки посебно значајан догађај: свадбу, славу, окупљање породице и слично. Тако је непланирано и спонтано, постао и први ваљевски фотограф. Неки аутори који су писали о њему тврде да му је тај занат у почетку обезбеђивао већи и сигурнији приход него сама апотека.

Колико је то тачно не можемо поуздано рећи, али је несумњиво је да је са својим фотоапаратом, у дужем временском периоду, обезбеђивао допунске приходе⁹¹ за себе и своју породицу. Био је „први и дуго година једини фотограф у Ваљеву” – тврди Драгољуб Дивљановић, најистакнутији истраживач здравствене културе у прошлости ваљевског краја⁹².

Нешто више о Прикелмајеру као фотографу написао је Војислав Марјановић: „*Будући да је био аматер фотографије, извршио је фотографикање неких пријатеља и предела у Ваљеву. То је заинтересовало грађане, а касније и сељаке за фотографикање, па су њазарним даном оиседали айотјеку – фотографикања ради, а не лекова ради. Као фотограф он се брзо прочуо и више прихода имао је од њоџ њосла неџо од лекова и козметике, коју је у лабораторији своје айотјеке сиравао. Разуме се да њо није дуџо итрајало већ само доџиле док није айотјека њочела да му њокрива режијске и животиње њирошкове”*.

Његов син Ђура Прикелмајер⁹³ тврди: „*У њочетку да би се финансијски одржао, мој оџац њоред айотјеке оџтвори фотографски аџеле. Фотографикао је на бакарним њлочама ѡремазаном живом, које је сам итравио. Фотографије су излазиле у ѡриродним бојама, али је ѡај ѡроцес снимања итрајао њо чџџав саџи. Те фотографије нису биле ѡосџојане већ су ишчезавале ѡсле џодину дана.”* До писаних доказа о постојању посебног фотографског атељеа Клаудије Прикелмајера у Ваљеву нисмо успели доћи.

Мирослав Перишић⁹⁴ пише: „*Мада о њеџовој фотографској делатности не ѡосџоје ни ѡисани ни фотографски итраџови из ѡџих џодина може се иреџџосџавиџи, будући да је ѡоседовао реџку и за ваљевску средину необичну сираву, да се он у Ваљеву ѡоком осме деценије заисџа бавио фотографијом и ѡо не само за ѡородичне ѡоџребе”*.

91 Додатак за културу „Напреда”, Ваљево, 7. јула 1989. године.

92 Дивљановић Д., *Први здравствени радници у Ваљеву у XIX веку*, Гласник МИАВ бр. 1, Ваљево, 1966, бр. стр. 141.

93 Трајковић Љ., н. д., стр. 51.

94 Перишић М. н. д., стр. 280.

Нико од истраживача завичајне прошлости не помиње било коју његову сачувану фотографију, што је највероватније последица технике којом се служио. Чини нам се да је то непроцењива штета јер да су оне сачуване биле би драгоцене сведочанства о многим људима, догађајима и обичајима тога доба.

Здравко Ранковић наглашава да, међу десетак фотографија објављених у књизи Марјановића о ваљевској фармацији, посебну пажњу завређују две. На једној је Прикелмајеров портрет из 1896. године, рад Стевана Л. Јовановића, дугогодишњег фотографа из Ваљева, једног од 40-так фотографа који су према евиденцији Бранимира Дебељковића, овај посао радили у Србији крајем прошлог века. Тај портрет је најстарији податак и о Стевану Л. Јовановићу, као фотографу. Друга фотографија приказује породицу Прикелмајер са музичким инструментима; Клаудије седи за хармонијумом, а синови имају флауту и тамбурицу⁹⁵.

Оснивач другог велесипедског друштва у Србији

Остало је забележено да је Приклемајер дотерао у Ваљево и први бицикл или велосипед, како се онда говорило и писало. Његова појава на овдашњим улицама изазвала је велико интересовање и различите коментаре. А како и не би ако се зна да је то био бицикл који се састојао од једног великог точка напред и једног сасвим малог позади. Предњи чокан имао је пречник од метар и по, тако да на тој висини није било лако возити га, а поготово по џомбастој ваљевској калдрми. Неки аутори пишу да је појава тог превозног средства изазвала велику сензацију, па су деца јурила за њим као у чуду⁹⁶.

Према неким непровереним подацима осамдесетих година XIX века Клаудије Прикелмајер први пут довео је у Ваљево двојицу велосипедиста. Они не само да су својом појавом привлачили знатижељу већ су на својим возилима изводили разне вештине. Ваљевски лист „Гласоноша”, према писању Радована М. Драшковића⁹⁷, овако је описао тај догађај:

”Друџи дан Духова њрисџели су амо из Београда на велесипедима џ. Милорад Терзибашић⁹⁸, њредседник велесипедскоџ друштва и џ. Турк,

95 Ранковић, З.: *Ајоџекар – џрви фотџограф у Ваљеву*, „Напред”, Ваљево, од 9. фебруара 1979, стр. 4.

96 Трајковић Љ., н. д., стр. 52.

97 Драшковић Р., *Ваљево у џрошлости*, Ваљево, 1987, стр. 259.

98 Милорад Терзибашић, трговац, био је покретач, одговорни уредник и финансијер првог спортског листа у Србији „Велесипедски лист” који је почео излазити од 1. јануара 1887. године у Београду.

инжењер. Њима на сусрет изашли су до Лукавца неколицина овдашњих младих људи. Ови гости својим поштовањем задивили су свакога куда су прошли, тако да су пошљали предмет разговора, и овде у вароши и по селима. Суштрадан пре подне када су шили до Пећине, где је било доста света, имали смо прилику да видимо разне вештине на велосипеду. После подне у 4 сата кренули су наши гости најраж за Београд. При поласку њиховом отишли су их отети до Лукавца они исти који су их дочекали, а света беше толико да је улица била загушена. Њихов долазак осташе нам дуго лепа успомена”.

Пошто је овај догађај побудио велико интересовање Клаудије Прикелмајер нашао се у групи оних који су иницирали организовање првог Велосипедског друштва у Ваљеву. Нажалост мало је писаних података о првим зачецима и даљем развоју бициклизма у Србији. Према ономе што за сада знамо, прво велосипедско друштво у Србији формирано је новембра 1884. године у Београду. Професор Савета Малетић⁹⁹ у свом раду *”Развој модерног спорта у Србији до 1914. године”* пише да је до формирања Велосипедског друштва у Ваљеву дошло веома брзо. *„...Те, 1885. године основано је, као друго у Србији Ваљевско велосипедско друштво у Ваљеву, где је исте године одржан и први бициклички сусрет између београдских и ваљевских бициклиста. Мада је била заступљена са само два велосипедска друштва, Србија је већ 1885. године примљена у друштво Међународне бицикличке организације „Cyclist Touring Club”, са седиштем у Лондону”* – написала је она.

Остало је забележено да је исте године у Ваљево на велосипеду долазио и Коста Поповић¹⁰⁰, секретар Велосипедског друштва из Београда, прешавши 150 километара. На жалост, осим ових гостовања Београђана и оснивања друштва, нисмо успели доћи до других података о раду првог овдашњег велосипедског друштва.

Организатор омладинског позоришта

Прво гостовање Крагујевачког позоришта у Ваљеву, по причи, дало је повода и њему и другима да се заинтересују и пораде на оснивању првог аматерског позоришта у Ваљеву. Према другим изворима¹⁰¹ прво позориште у Ваљеву било је основано у оквиру Грађанске читаонице, која се први пут помиње 1857. године. Наводно настало је кад и читаоница али нема конкретнијих података о његовој активности, сем

99 Малетић, Савета: *Развој спорта у Србији до 1914. године*, реферат на Саветовању „Почети модерног спортског покрета у нашим крајевима до 1914. године”, Београд, 8. и 9. децембра 1972. године.

100 Трипковић, Зоран: *Ваљевски спорт (1870-1990)*, Ваљево, 1995, стр. 13.

101 Вујић Ј. и др., *Ваљево град успаника*, Београд 1967, стр. 76.

што се у продужетку те тврдње наводи да су њему доцније играли млади трговци и ученици: Јован Гођевац, Милоје Тадић, Лазар Лазаревић, Радомир Тадић, Коста Мартиновић, Драгић Стојшић, Таса Стојановић, Милан Максимовић, сликар Драгомир Глишић, лекар Миша Михаиловић и други. Главни носиоци активности овог позоришта били су учитељи Станко Убавкић и Васа Јовановић. Убавкић је био управник, редитељ и главни интендант.

Занимљиво је да аутори исте књиге на другом месту, опет истичу да је Прикелмајер био оснивач, управник, режисер и глумац првог ваљевског аматерског позоришта¹⁰². Има и података је Ваљевско добровољачко позоришно друштво, састављено од омладине ваљевске, основано крајем 1869. године, јер је већ 5. јануара 1870. године Начелству округа ваљевског поднело захтев за одобрење свог статута. Начелство је текст њиховог статута проследило министру унутрашњих дела, а овој га је вратио Начелству, 12. истог месеца, уз нагласак да је оно надлежно за одобрење за такву дружину пошто се њена активност ограничава само на округ¹⁰³.

Када је Клаудију Прикелмајеру умрла прва жена оженио се Маријом, једном од кћерки Атанасија Николића¹⁰⁴, књижевника, који је на њега „пресудно утицао” да се ангажује и на том пољу. Према истом извору он не само да му је помагао при оснивању позоришта, већ и био му главни саветодавац при избору позоришних комада, који ће се играти и били су већином патриотске садржине или који су илустровали народни живот. Ти почеци били су више него успешни.

Међу првим придобијеним глумцима – аматерима најславнији је био извесни Влајко зв. „Бекон”. Добио је тај надимак због велике сличности са Беконем који је пио не из чаше већ из тулумине. И његова глума била је изузетна по слободи наступа и разних импровизација. Зато је био крив Бахус, а не режисер. Ипак, свет је био одушевљен том новином и са нестрпљењем је очекивао нове представе.

Остале активности

Од улоге хороваође и режисера, Прикелмајер је доцније прешао и на улогу учитеља игара, оснивајући прву Школу игара „Танц шуле”. Захваљујући

102 Исто, исто, стр. 82.

103 Перуничкић, Бранко: *Град Ваљево и његово управно подручје 1815-1915*, Ваљево, 1973, стр. 952 и 953.

104 Атанасије Николић (Брестово, Бачка 1803-1882 просветни и књижевни радник, сарадник и поверљива личност кнеза Михаила Обреновића и Илије Гарашанина; био је у полицијској, просветној и другим службама; заслужан за уређивање града Београда. Писао драме, пољопривредне поуке, уџбенике, књижевне приказе и др; сакуљао је и народне приповетке а био је и редитељ, глумац. Истицао се као велики реформатор и добар организатор.

том његовом ангажману кадрили, мазурке, полке и валцери почели су да забављају паланачке даме и грађане. Око тога чула су се опречна мишљења. У прво време само су их жене могле играти, девојкама је то било забрањено, због блиских контаката партнера. Ипак, окретне игре добијале су све више присталица и постајале заразне, мада је још увек било оних који су тврдили да су неприхватљиве за ондашња друштвена морална схватања. Како је у међувремену овај град пристигао већи број официра и чиновника са својим породицама, то је успех ове школе био унапред обезбеђен.

Највећу незахвалност и исмевање Клаудије Прикелмајер доживео је када је овде хтео да пробуди свест о помоћи у невољи за време пожара. Као што се зна у то време куће су биле трошне и старе, тако да су пожари често избијали и наносили огромне материјалне штете. Организоване противпожарне заштите није било, а ни људска солидарност није била нарочито развијена.

Мада мештани нису имали разумевање за организовану борбу против ватрене стихије, он је носећи свој лични противпожарни апарат на леђима и у оделу од азбеста, трчао улицама као луд да би помогао када се негде појави пожар. Присутни не само да нису хитали да му у томе помогну, већ су му се обично смејали, док су гледали како трчи ваљевским улицама и сокацима и викали за њим: „У-а! У-а!” Неки људи нису могли да разумеју његов такав поступак, па су кад кад и јавно питали: „*Шта се њега тиче, ако код другог зори кућа?*” – казивао је његов син др Ђура Прикелмајер.

Временом својим радом и стрпљењем, а посебно оствареним резултатима успео је код људи да пробуди интересовање за ту активност и ову врсту помоћи. За време председниковања Мате Ненадовића, код кога је наишао на разумевање, успео је да оснује и прво Ватрогасно друштво у Ваљеву. На почетку друштво је бележило солидне резултате у раду. Међутим, оно се одржало само док је Мата Ненадовић био председник. Након његовог одласка са те функције чланови одбора су развукли конопце и употребили их за сушење веша, а мердевине за сушење бораније, лука и других баштованских производа¹⁰⁵.

Уништење велелепних шума крај пута од Стублина до Ваљева изазвало је у њему тугу и разочарење, па је доцније, када је у самом Ваљеву и непосредној околини почела да пустоши горосеча, својски подупирао акцију тадашњег напредног председника ваљевске општине Радована Лазића, да се засађује младо дрвеће и подижу младе шуме. Захваљујући, пре свега председнику Лазићу, али и њему лично, Живку Романовићу и још некима, подигнут је мали парк са дрворедима назван

105 Трајковић Љ., н. д., стр. 52.

„Пећина” на периферији Ваљева. Већ деценијама у правом смислу речи он представља истинска плућа овог града.

Клаудије Прикелмајер не само да је иницирао образовање и активирање низа нових институција већ се и својски трудио да личним примером утиче на своје суседе и познанике и тако допринесе мењању ружних обичаја и навика. Истовремено, покушавао је да у ову средину донесе и уведе нова правила понашања. Како је то чинио можда најбоље илуструју ови примери. Када се први пут појавио са кишобраном на ваљевским улицама, читаве групе деце пратиле су га до кафане, где је једино ишао. Исти случај је био и када се појавио са својим каро хавелоком који се састојао од две пелерине и капуљаче. По кроју овај хавелок личио је на касније ношене официрске кабанице¹⁰⁶.

Његове друштвене активности за ваљевску неразвијену и недовољно просвећену средину биле су новитети који су не само давали позитиван пример грађанима како треба савременије живети, радити и поступати, већ их је и време као такве потврдило. Његови креативни подухвати су код једних, још тада, изазивали одобравање и подршку, а код већине изазивали су игноранцију, пакосне примедбе и некоректне коментаре. У том и таквом времену Клаудије Прикелмајер је био упорни промотер напредних тековина културе. Он је постепено „калемио на наш патријархални живот све што се могло примити на то сирово и некултивисано стабло”. Поред лекарског помоћника Ђорђа Билика, Љубе Ненадовића, Ђуре Козарца, Стевана Ђуричића и још неколицине, био је истински носилац прогреса у овом крају. Занимљиво је да се политиком није бавио. Пишу да то није радио само зато што није имао времена, већ и што је сам сматрао, да домороци треба и мора да се баве политиком, а не он као дођош и доскорашњи странац.

Уз све то, Клаудије Прикелмајер умео је да за себе одабере друштво. Поред породице и оних са којима се виђао у Клубу дванаесторице, најчешће је бивао у друштву са књижевником Љубомиром Ненадовићем, популарним Чика Љубом, са којим ће временом постати лични пријатељ. Наводно, они су сатима на немачком језику пребирали „приче из бечких дана и сећања на велика имена научног и уметничког света”, записао је Марјановић¹⁰⁷. Радо се виђао и са др Светозаром Атанасијевићем, који му је постао и венчани кум. Непосредно по доласку у Ваљево често се дружио са др Биликом, професором Ђуром Козарцем, а касније и са окружним инжењером и истраживачем рудних блага у овом крају Стеваном Ђуричићем, који му је био и пашеног, пошта су оба били

¹⁰⁶ Исто, исто, стр. 52.

¹⁰⁷ Марјановић В., н. д., стр. 124.

ожењени кћеркама већ помињаног Атанасија Николића. Дакле, међу његовим пријатељима била је већина ондашњих ваљевских интелектуалаца. Мада је имао познаника и сарадника и у другим структурама грађанства, интелектуалци су му били ближи.

Са њима је волео да поседи и разговара, размени мишљења о актуелним темама. То је и разумљиво ако се има у виду да је у тим разговорима могао да чује по коју актуелну новост, да провери неку своју идеју и чује супротна мишљења. А он је и даље одржавао интензивне веза са Бечом, некада истакнутим центром тадашње Европе – одакле је примао дневне листове, илустрације и стручне часописе, држећи и тако корак са политичким, друштвеним и научним збивањем у медицинској и фармацеутској науци. Истовремено, интелектуално друштво било је и добро тло да пласира по који користан предлог и покрене неку нову акцију или активност. Зато је његова аптека временом постала и место на коме су покретана разна комунална питања и давани корисни предлози за уређење још увек неуређеног града Ваљево.

Он није био човек који се бавио научним истраживачким радом али је представљао савесног и исправног стручњака, вредног и преданог организатора, поштенос и добронамерног грађанина своје вароши. Тако је постао „живи мотор” који је упорно, динамично и бескомпромисно функционисао као културни промотер многих новости на разним пољима. То му је донело неприкосновено поштовање, па и љубав од највећег грађанина овог града, Љубе Ненадовића, па до најмањег човека у њему. Многи не само да су га поштовали, већ су го и симпатисали. У прилог томе иде и чињеница да је био изабран за почасног члана „Слоге ваљевских раденика”¹⁰⁸, организације основане са циљем пружања узајамне помоћи у случају болести, изнемоглости и смрти.

Последњи дани

Захваљујући пре свега својој генетици, али и здравом животу, квалитетној и разноврсној исхрани, па и изузетно динамичном и веома садржајном раду дочекао је, за оно време, и лепу старост. Умро је у својој 76. години, 30. децембра 1913. године у Ваљеву, а по новом календару 12. јануара 1914. године.¹⁰⁹ У књизи умрлих ваљевске цркве записано је да је по вери био католик, а по народности Србин. Није нам сасвим јасно како је месни парох до тог закључка дошао. Од тога је вредније да је у нашем граду провео преко четири деценије и у свему био не само исправан, већ и вишеструко користан грађанин.

108 Перишић М., н. д., стр. 70.

109 Ранковић З., *Ваљевски крај у XX веку*, ИП Колубара, Ваљево 2002, стр. 60.

Клаудије Прикелмаје у њозним годинама

Сутрадан је сахрањен на старом ваљевском гробљу на Баиру, тамо где се сада налази Споменик борцима револуције, у лику народног хероја Стевана Филиповића под вешалима. Мада је било зимско време на вечни починак испратио га је велики број суграђана. Од њега се, крај гробнице, дирљивим и бираним речима последњи опростио тадашњи општински лекар др Владимир Влада Поповић, потоњи санитетски пуковник и један од оснивача Друштва за очување народног здравља из Ваљева. Највећи део свог говора искористио је за евоцирање многих заслуга овог вредног Славонца које су биле везане за Ваљево и његов крај¹¹⁰.

Вест о његовој смрти објавили су неки тадашњи листови. Тако на пример у једном од њих¹¹¹ објављена је читуља у којој стоји: „*Клаудије Прикелмајер, айошкар из Ваљева, њреминуо је 30. децембра 1913. године у Ваљеву. Пошћуно савесћан у своме дугогодишњем айошкеарском њослу, њошћен и чесћић као грађанин уживао је њошћовање свих оних који су га њознавали. Бог да га њпростћ*”.

Има доста података који показују да је Клаудије Прикелмајер био и веома хуман човек. Несебично је помагао свакога ко би му се обратио за помоћ, а нарочито варошку сиротињу. Не ретко поклањао је лекове

¹¹⁰ Миленковић М., н. д., стр. 113.

¹¹¹ „*Новосћ*”, Београд, од 4. јануара 1914. године, стр. 3.

сиромашнима и немоћнима или им давао на вересију, наглашавајући да треба да плате кад буду имали. Повремено је давао прилоге за многе хумане, просветне, културне и спортске акције. На пример Певачко друштво „Венац” 30. јануара 1888. године приредило је забаву с игранком и лутријама у стварима. Том приликом прикупљено је 289 динара, рачунајући 50 динара које је овдашњи апотекар Прикелмајер, *„одлични пријатељ те дружине подарио истој за њено суделовање из њојшће на погрбу његове сујруге”*¹¹² *Остало је забележено да је у акцији прикупљања добровољних средстава за набавку гимнастичких справа за тек основану Гимназију у Ваљеву дао пет дукаћа. Колика је то била помоћ довољно показује и податак да је за те сврхе ошћина дала осам дукаћа*¹¹³. *Министарство просвете и црквених дела се те године преко страница „Српских новина” јавно захвалило за поклон који је учинио овдашњој гимназији.*

И поред свега тога данас се по Клаудију Прикелмајеру, апотекару, ништа у овом граду не зове. Колико знамо на њега више ништа посебно не подсећа. Ни назив било ког друштва. Ни улице. Ни апотеке¹¹⁴. Ни на пригодној плочи, на постаменту прве фонтане у Ваљеву, постављене у част стогодишњице отварања прве апотеке у Ваљеву није било ни његовог имена. На тој плочи поодавно изваљеној писао је само повод и године „1870-1970”.

Историја здравства и културе овог града не може се сагледати без потпунијег упознавања његовог живота и дела. Све што је у Европи значило улазак у ново, у 20. век долазило је са њим на ове просторе и то у оној најосетљивијој духовној сфери – здравству и култури. Приче о првим ваљевским хорovima, оркестрима, првом хармонијуму, фотоапарату, велосипеду као што се види тесно су везане за њега. О томе су остале белешке и документи, али не и одговори на питање: *Како су га звали савременици?* Да ли је имао некакав надимак, како би избегли ломљење језика његовим презименом док су опседали његову апотеку или се са њим сретали на многобројним друштвено-корисним пословима.

Тај, по свему судећи, љубазни и ведри човек великих и правих страсти није много градио, па није имао ни велики капитал. Сем породичне куће са апотеком, његовом и првом ваљевском, на углу улица Карађорђево и Војводе Мишића није ништа друго оставио од непокретности. А и она је по налогу надлежних служби поодавно срушена.

112 „Ваљевске новине” бр. 10, Ваљево, , од 3. фебруара 1888. године.

113 Недељковић Д., Трипковић, М.: *Пет година Ваљевске гимназије*, Ваљево, 1970, стр. 23.

114 Љиљак Љиљана: *Прикелмајер*, Ревизија „Колубара”, Ваљево, септембар 1995, стр. 25.

Прикелмајер приватно

Док се о Прикелмајеровом професионалном раду и друштвеном ангажовању ипак доста тога зна, о његовом приватном животу, остало је јако мало података. Несумњиво, томе су значајно доприносиле чињенице да је његова кућа била затворена за ширу јавност и непозване госте и да је у брачном животу имао извесних стресова због прераних губитка животних сапутница и поједине деце. Они који су га познавали тврде да је био породичан и рационалан човек. Настојао је да буде пажљив и нежан супруг, брижан и савестан родитељ, агилан и коректан сарадник.

Већ и прва прелиминарна истраживања његовог приватног живота показују да је и он изгледа био веома динамичан и занимљив. Рекло би се да је давно прекидао све везе са родним крајем и да је тамо одлазио само док су му били живи родитељи и блиски сродници. Чим су га почеле стизати године, а породица се све више увећавала, мање је путовао иако је волео природу и путовања. Свој мир и спокојство углавном је тражио у кругу породице и најближих пријатеља.

Познато је да се женио три пута. Такође, зна се да му је први брак веома кратко трајао. О његовој првој супрузи, која се наводно звала Пава – Павка, има веома мало конкретних података. Једино што се зна то је да ју је довео из родног краја, приликом свог првог одласка тамо, након сталног настањивања у Ваљеву. Сви су изгледи да је то било његова љубав из младости. Наводно, она је као млада и гравидна жена учествујући на некој свечаности у Ваљеву по сунцу и великој врућини добила је јаку сунчаницу, услед чега је наступио превремени порођај. При коме је она заједно са бебом коју је носила, изгубила живот. Према писању др мр. фар. Марјановића¹¹⁵ то је могло да се деси првих месеци лета 1870. године. Остало је забележено да је та млада жена сахрањена на старом гробљу у Ваљеву, које више не постоји. Међутим, Радован М. Драшковић¹¹⁶ пише да се она звала Паулина и да је умрла у 24 године, 24. марта 1871. године. Биће да је јој то било право име, а да су јој Ваљевци из милоште звали ПAVA и Павка.

Као што смо забележили после више од годину дана од отварања и рада његове апотеке у Ваљеву власти су од њега затражиле да пређе у српско поданство – држављанство да не би изгубио право (концесију) на држање апотеке. Тим поводом забележено је да је већ био ожењен

¹¹⁵ Марјановић В., н. д., стр. 180.

¹¹⁶ Драшковић Р., *Из старог Ваљева – Карађорђева улица*, „Напред”, Ваљево, 13. јула 1970. год.

српском поданицом. Према нашим сазнањима у међувремену за своју нову животну сапутницу одабрао је Софију, кћерку већ помињаног Атанасија Николића, професора Лицеја. У браку су добили кћери Јевђенију и Јелену, те синове Јосифа и Михаила. На жалост и њихова срећа није била дуговечна. Прво им је преминуо син Јосиф, рођен 1872. године, а потом је умрла и Софија после дугог и тешког боловања 17. јануара 1888. године у Ваљеву¹¹⁷. Сахрањена је два дана касније на оном истом старом ваљевском гробљу.

Поводом њене смрти у листу „Ваљевске новине”, од 27. јануара 1888. године на последњој страни изашао је текст следећи садржине:

„Благодарности

Смаџрам за дужности овим изјавити њојлу благодарности онима што су у болести моје не прежаљене сујруже, а што и свима оним што су својим присуством на погребу, учешће у мојој великој жалости показали, и тиме унеколико моју тугу ублажили; а нарочито благодарим госпођи Јованки Срећковић; љ. љ. лекарима, љ. к. Андријашевићу, учешћу као и свима онима који су имали доброту учествовати при прањњи и погребу.

*У Ваљеву Клаудије Прикелмајер
Апотекар”*

Др Миша Михаиловић

Њихов син првенац био је Михаил(о) – Миша Прикелмајер, рођен 17. септембра 1873. године у Ваљеву.¹¹⁸ Основну школу и нижу гимназију свршио је у месту рођења. Више разреде гимназије завршио је и велику матуру положио у Првој мушкој гимназији у Београду. Још као ђак те угледне васпитно-образовне установе своје дотадашње породично презиме Прикелмајер променио је у Михаиловић. Учинио је то по личној жељи јер су га наводно другови повремено у шали задиркивали и звали „Шваба”. Он се није осећао ни аустријским ни хрватским подаником, пошто је рођен у Србији и од мајке Српкиње. С тим увези треба имати на уму да је то било време када су национална осећања била изузетно снажна пошто Косово, па ни јужна Србија још нису били ослобођени вишевековног турског ропства. Како је и сам припадао генерацији патриотски расположене омладине и овим чином желео је да покаже да јој целокупним бићем припада.

117 *Ваљевске новине* бр. 6, Ваљево, од 20. јануара 1888. године.

118 МИАВ, Фонд: Црква Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву, Матична књига крштених за 1873. годину.

Под тим презименом уписао је студије медицине у Грацу, у Аустрији, које је успешно завршио, па је 18. јула 1896. године промовисан за лекара. Одмах се потом вратио у Србију и неко време радио као ординаријус шабачке болнице¹¹⁹. Указом, с краја октобра 1896, постављен је за лекара Среза колубарског и тамнавског Округа ваљевског, са седиштем у Убу. Дана 11. марта 1897, унапређен је у чин резервног поручника. Почетком 1900. године Колубарски срез добио је сопственог лекара а он је остао да се стара о здрављу становништва Тамнаве. Током лета 1900. постављен је за лекара Среза посавског, са седиштем у Обреновцу, и на тој дужности остао је све до своје смрти. Лекарску дужност вршио је веома пожртвовано. Био је у народу омиљен лекар.

Познато је да се у младости бавио глумом. Од оца је наследио музикалност и велику љубав за књижевност и музику. По угледу на њега свирао је клавир и виолину, а учио је и своју децу да музицирају. У слободном времену радо је у кући свирао на оба инструмента. Повремено је наступао и на музичким вечерима, са кћерком Верицом, било да су свирали на клавиру „са четири руке” или да је он музицирао на виолини уз њену пратњу на клавиру¹²⁰.

Учествовао је у сва три ослободилачка рата од 1912. до 1918. године. За време српско-бугарског рата био је лекар у колеричној болници и произведен је у чин резервног мајора. Током Првог светског рата смрт га је затекла на дужности управника војне болнице у Новом Пазару, где је неуморно лечио оболеле и повређене ратнике, док се и сам није заразио и подлегао трбушном тифусу¹²¹. Умро је 16. јануара 1915. године у Новом Пазару¹²².

Био је ожењен Маријом, кћерком Јозефа Носа апотекара из Марибора, у Словенији. У браку су имали седморо деце: Чедомира, Софију, Зорку, Верицу, Милену, Јелену и Станислава. После његове смрти остала му је удовица и шесторо незбринуте малолетне деце. Тако се породица неочекивано нашла у веома тешкој материјалној ситуацији, али су деца уз помоћ брижне мајке и сродника, успела да се школују и оспособе за живот.

Најстарији син Чедомир Михаиловић студирао је медицину, али је није завршио. Касније се посветио учитељском позиву и остао му веран

119 *Вечерње новости* Београд, 29. октобра 1896. године.

120 Марјановић В., н. д., стр. 182 и 183.

121 *Поменик погинулих и помирлих лекара и медицинара у ратњовима 1912-1918*, Београд, 1922, стр. 71 и 72. Овај податак стоји у часопису „Ратник”, из августа 1923. године, стр. 154.

122 Према писању Марјановић В. у: *Фармација у Ваљеву у XIX веку*, (Ваљево, 1970, 182 и 183.) умро је у Крагујевцу 13. јануара 1915., као управник армијске болнице у 41 години.

до одласка у пензију. Важио је за солидног просветног радника и човека, оптерећеног бројном породицом и неповољном материјалном ситуацијом. Решење својих материјалних проблема тражио је у политичком ангажману. За изборе одржане 1927. године у Ваљевској области био је носилац кандидатске листе „Странке голаћа” или Сиротињске странке. На изборима одржаним 1935. године био је посланички кандидат на листи Љотићевог „Збор”. Као учитељ у Дрену код Обреновца, покушао је и да образује Хођерине „борбаше”, али због њиховог профашистичког држања није наишао на масовнију подршку. Активност те странке трајала је док нису потрошене паре добијене од врха странке¹²³. Његових потомака и сада има у Обреновцу и по другим местима.

Кћи Јелена била је удата за Стевана Васића, трговца и политичара из Обреновца, који се такође 1935. године кандидовао за народног посланика Среза посавског, али на листи Удружене опозиције. Са њим је имала: Милана, инжењера, који је умро 1903; Павла доктора правних наука и професора Правног факултета у Београду и Веру, зв. Лилу, магистра фармације која је умрла у Немачкој.

Мишина кћи Зора била је удата за др Владимира Јунга, лекара, покрлом Руса, са којим није имала деце.

Најмлађи син Станислав завршио је фармацију. Имао је своју дрогерију у Београду. Бавио се производњом готових лекова лабораторијски, а највише успеха постигао је са производњом сиришта којим је снабдевао већи део Србије и Македоније до завршетка Другог светског рата. По окончању тог рата истакао се великим успесима у апотекарству, када је из нагомиланих новчаних резерви апотеке у Кучеву код Пожаревца, које је сам зарадио, подигао зграду са спратом за савремену апотеку, лабораторију и станове за апотекаре. Та зграда је многим послужила као узор, па су је обилазиле бројне фармацеутске и студентске екскурзије које је предводио професор др Јован Туцаков, дописни члан Српске академије наука и уметности. Магистар Станислав Михаиловић после таквих успеха отишао је у заслужену пензију. Из првог брака имао је два сина и једну кћер, али ни једно његово дете није постало фармацеут. Једини његов син из другог брака желео је да буде фармацеут, као отац и прадеда, али у томе није успео.

Клаудијева кћи, а Михаилова сестра Јелена Прикелмајер, рођена 1876. године у Ваљеву имала је само 12 година када је остала без мајке. Захваљујући лепом статусу, пријатном изгледу, добром породичном васпитању и школовању у заводу за женску младеж постала је привлачна

¹²³ Локсимовић З., *Революционарни покрети у ваљевском крају 1918-1941*, Ваљево, 1981, стр. 42, 131, 190 и 196.

девојка. Дана 30. јануара 1894. године у Саборној цркви у Београду венчала се са Алексом Анђелковићем, истражним судијом за Срез подгорски и варош Ваљево¹²⁴. За другу Софијину и Клаудијеву кћи Евђе-нију, рођену 1875. године, нисмо успели ништа више сазнати, али претпостављамо да је умрла као беба, јер се не помиње чак ни у читуљи објављеној поводом мајчине смрти.

Таст генерала и министра Богољуба с. Илића

Трећи брак Клаудије Прикелмајер засновао је 2. фебруара 1889. године у Ваљеву са Анком Узелац, тада учитељицом у Бањи Ковиљачи. Она је рођена 30. јуна 1862. године у Оточцу, у Лици, од оца Јосифа пушкара и мајке Јелене домаћице.¹²⁵ Кум на њиховом венчању био је др Светозар Атанасијевић¹²⁶, тада управник Окружне болнице у Ваљеву.

За Анку знамо да је после завршених шест разреда основне школе у месту рођења уписала и завршила Српску учитељску школу у Карловцу, у Хрватској. Као учитељица службовала је у Шибенику, Бијељини и Бањи Ковиљачи. Након удаје за Клаудија Прикелмајера још кратко време радила је као учитељица у Ваљеву.

Анка Узелац – Прикелмајер била је млађа од свог мужа 25 година. Скоро толико га је и надживела. Преминула је 1936. године.

У браку су имали две кћери и два сина. Најстарија им кћи Олга умрла је 1890. године у Загребу, где је била на лечењу са 12 година. Њена млађа сестра Љубица, рођена 18. јануара 1891. године, већ 1911. године склопила је брак са Богољубом Илићем (Пожаревац, 1981 – Београд, 1956), који је као млад артиљеријски официр од 1907. до 1911. године радио као командир батерије у новоформираном дивизиону у Ваљеву.

¹²⁴ Анђелковић Алекса, рођен је 19. априла 1867. године у Београду, од Милана и мајке Јеле. Матурирао је у Првој београдској гимназији 1886. Каријеру је започео као војнослужбеник у команди Дринске дивизијске области са седиштем у Ваљеву (1892-1893). Потом је 1894. прешао у цивилну службу и био судија истражног суда за Ваљево и Подгорски срез. Отуђен је из државне службе, па је 1895. отворио адвокатску канцеларију у Ваљеву. У то време био је и члан Ваљевске задруге за помагање и штедњу. Чим су се политичке прилике 1903. смириле, вратио се у суд и био председник суда у Чачку (1905-1908), Пожаревцу (1908-1909) и Прокупљу (1910-1911). Наименован је 1911. године за инспектора Министарства правде, први након што је установљено ово радно место. Обилазио је судове по читавој земљи и допринео да функционишу без већег застоја. Успешност у овом послу кандидовала га је за место судије Касационог суда у земљи, на којем је био до избијања Првог светског рата. У рату је био резервни судски официр. Након рата вратио се на посао судије Касационог суда, где га је и затекла смрт. Умро је у Београду, 8. септембра 1930.

¹²⁵ МИАВ, Фонд: Црква Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву, Матична књига венчаних за 1889. годину.

¹²⁶ Отац др Ксеније Атанасијевић, преводиоца класичних филозофских дела и филозофског писца.

По женидби одлази из Ваљева и службује у више места, обављајући разне одговорне дужности.¹²⁷

Богољуб Илић учествовао је у ратовима од 1912. до 1918. године и показао велику храброст. За заслуге у рату и миру добио је више одликовања и произведен у чин армијског генерала. У међуратном периоду био је поред осталог, командант армије, помоћник начелника Генералштаба и заменик врховног инспектора војне силе, кнеза Павла. После мартовског пуча 1941. године постао је министар војске и морнарице у влади генерала Душана Симовића.

Након капитулације Југославије пребегао је на Блиски исток где је био на дужности начелника Врховне команде. У Југославију се вратио на Ускрс 1953. године и о државном трошку живео у београдском хотелу „Касина”. Носилац је више домаћих одликовања, међу којима су три ордена Карађорђевог звезде, као и више француских, чехословачких и италијанских одличја¹²⁸.

Очев колега

Јосиф Јоца Прикелмајер, рођен 1. октобра 1893. године у Ваљеву, од оца Клаудија апотекара и мајке Анке, дев. Узелац, учитељице. Њега је крстио очев лични пријатељ и познати српски књижевник Љубомир Љуба Ненадовић. Занимљиво је да је добио име по првом очевом детету које је рано преминуло.

Завршио је фармацију у Лозани и као добровољац учествовао у Првом светском рату. По демобилизацији вратио се у Ваљево, где преузима вођење очеве апотеке, мада је она била заједничко власништво његово и његовог брата др Ђуре Прикелмајера, директно или индиректно њом је руководио све до 1949. године када је она откупљена.¹²⁹ Остало је забележено да је он био међу изабраним лицима у Првостепеном суду за ратну штету у граду Ваљеву, који је конституисан 1. априла 1921. године. Касније је биран и у Виши суд за ратну штету, конституисан 14. априла 1921. године¹³⁰.

Јосиф Прикелмајер био је веома познат у свету енигматике. Аутор је једне од првих српских енигматских књига, објављене под називом „Гордијев чвор”, у издању Књижарнице Геце Кона из Београда. Ту књигу потписао је псеудонимом „Пјер Меракли”.

127 Архив Војно-историјског института, Београд, Фонд: ДПП, Досије Богољуба С. Илића.

128 *Мемоари армијског генерала Богољуба С. Илића 1898-1942*, Београд, 1995.

129 МИАВ, Фонд: СО Ваљево, Повереништво за народно здравље 1949, К-174.

130 Исто, Фонд: Окружни суд – Ваљево, Грађа Првостепеног суда за ратну штету Ваљево 1921. г.

Дана 27/14. јула 1919. године у Ваљево, склопио је брак са Радојком Поповић, рођеном 24. јуна 1895. године у Ваљево, од оца др Владимира, лекара и мајке Зорке. Кум на њиховом венчању био је др Илија Бирчанин¹³¹, касније познати лекар у Београду, иначе син Марјана Бирчанина, чувеног трговца и једног од председника ваљевске општине. Илија Бирчанин му је касније и децу крштавао.

Бавио се и научним истраживањима. Боравећи на Косову и Метохији, у Јањево, чуо је да Шиптари лече срчане болести крвљу од корњаче. Дуго је изучавао тај начин лечења па је тадашња штампа о томе доста писала. Било је и оних који су тврдили да то узалуд ради. Међутим, након његове смрти штампа је објавила да се у Швајцарској испитује могућност лечења неких срчаних болести крвљу корњаче, што значи да је он ипак био у праву када је то радио¹³². Поред тих истраживања, истраживао је и рудна богатства, али на том пољу није остварио запаженије резултате. Међутим, то га је коштало већег дела раније стеченог капитала.

Током 1934. године његова породица пресељава се у Београд, а он још извесно време остаје у Ваљево, да води породичну апотеку. Касније је предаје на управљање ортаку Едхему Еди Бузальку. Време окупације провео је у главном граду Србије. По завршетку Другог светског рата извесно време био је члан Извршног савета Скупштине града Београда, задужен за спорт. После продаје апотеке, још неко време радио је фармацеут – саветник у Народном одбору града Београда а затим се определио за пензију и живео је Ул. војводе Миленка 20 а/1, до 1961. године¹³³.

Радојка и Јосиф Прикелмајер имали су две кћери. Иванка Прикелмајер, рођена 18. фебруара 1921. године у Ваљево, почела је да студира медицину али ју је Други светски рат омео у редовном школовању. После ослобођења земље завршила је Академију ликовних уметности, а највећи део свог радног века провела је на раду у редакцији Велике енциклопедије.

Зорица Прикелмајер, рођена је 9. маја 1923. године у Ваљево, почела је да студира Музичку академију, а завршила је Правни факултет у Београду. Докторску дисертацију „Социјализам и демократија у концепцијама западноевропских комунистичких партија” одбранила је на

131 Исто, Фонд: Црква Покрова Пресвете Богородице у Ваљево, Матична књига венчаних за 1919. годину.

132 Вујић Б., *125 година фармације у Ваљево: Клаудије Прикелмајер*, „Напред” бр. 2441 (III), Ваљево, 6. март 1995.

133 МИАВ, Фонд: СО Ваљево, Повереништво за народно здравље 1949, К-174.

Факултету политичких наука Универзитета у Београду, 27. јуна 1972. године, а промовисана је 14. децембра 1973. године. Радила је у Институту за међународну политику и привреду, па у Институту за међународни раднички покрет у Београду. У браку са Милутином Томовићем има синове Вука и Уроша. Сада је у пензији и живи у Београду.

Др Ђура Прикелмајер

Трећи Клаудијев син, Ђорђе, познатији као Ђура Прикелмајер, родио се 1. априла 1897. године у Ваљеву. Основну школу и гимназију учио је у месту рођења. Повлачио се са српском војском преко Албаније до Крфа, одакле је пребачен у Француску да настави започето гимназијско школовање. Студије медицине окончао је у Стразбуру. Специјализирао је урологију.

Између два светска рата, најпре је радио као лекар у Железничкој болници на Дедињу, а потом у Уреду за осигурање радника у Београду. Био је добар стручњак и веома одговоран човек. Због доброг познавања струке и веома коректног односа према радницима био је изузетно поштован, па чак и врло популаран. Током окупације неко време провео је у злогласном логору на Бањици. У лето 1944. године ступио је у јединице Народноослободилачке војске, али је ипак до ослобођења земље остао у Београду. По завршетку рата наставио је свој лекарски посао и радио као лекар Друге градске болнице у Београду. Живео је у Београду, ул. Браће Југовића бр 2а/П¹³⁴, где је и умро 1964. године.

Посебно је занимљиво да ли био велики обожавалац машина. Имао је један мотоцикл и аутомобил о чијој се исправности непрестано сам старао.

Седмог октобра 1920. године у Ваљеву, склопио је брак са Наранцом Малешевић, рођеном 27 октобра 1898. године у Ваљеву, од оца Владимира и мајке Катарине. За њу знамо да је била професор и да је до 1930. године радила у Ваљевској гимназији. Становала је у Ваљеву, кнез Милошева 24. Располагала је са једним дућаном до улице и кућом у дворишту на које је имала дуг Хипотекарној банци.

И они су у браку имали две кћери. Старија Мира завршила је Архитектонски факултет. Неко време живела је и радила у Загребу. Из првог брака има сина Вукана Симоновића. Друга Љубица завршила је

134 Исто, исто.

Академију примењених уметности. Имала је сина Ђорђа, који носио дедино име. Умрла је у Београду 1978. године¹³⁵.

Резиме

Клаудије Прикелмајер је, давне 1869. године, дошао је у Ваљево да отвори прву апотеку и учествује у лечењу оболелих и унапређењу здравства ваљевског краја. Мада му је, нарочито у почетку, било веома тешко, на томе је упорно истрајавао више од четири деценије. Поред рада у струци обављао је и многе друге послове који су били вишеструко корисни за житеља овог града и целог краја.

Родио се 31. октобра 1837. године у Пожеги, тада Аустрија сада Хрватска, у старој грађанској породици. Студије фармације завршио у Бечу и краће време радио у Ђакову. Пошто је добио концесију 1970. године отворио је прву апотеку у Ваљево. Поред припреме и продаје лекова и других лекова обављао је и друге корисне послове. Организовао је прве позоришне, хорске и друге музичке дружине, добровољно ватрогасно и велосипедско друштво, снимао је и продавао прве фотографије, итд. Преминуо је у Ваљево 30. децембра 1913/12. јануара 1914. године од „капље у мозгу”.

Време је показало да је и у многима од тих активности Прикелмајер не само предњачио већ и давао значајан допринос. Својим знањем, високом културом, лепим манирима, одговорним професионалним радом и укупним деловањем међу Ваљевцима, мр фармације Клаудије Прикелмајер, доприносио је формирању грађанског друштва у Србији и стварању модерне вароши на обалама реке Колубаре. Посебно је драгоцен његов допринос мењању хигијенских и културних навика грађана, организовању овог града и унапређењу квалитета живота у њему, кроз иницирање многих акције и активности.

Тиме је себе сврстао међу најистакнутије житеље ове вароши у последњем кварталу 19. и почетком 20. века и доста задужио Ваљево.

summary

The city company for brick and tile production "Ljubostinja" Valjevo, originally was "Manufactory of brick and tile by Ljubomir . Petkovic", and was confiscated from him in the summer of 1946, by county authority.

Ljubomir . Petkovic, industrial from Valjevo founded the brick factory in 1940, in the Valjevo suburb, by the river Ljubostinja. It had big, round "ringofen" furnace with 14 chambers and massive, 1,5 meters chimney. The capacity of the manufactory was million brick products.

Arrangements for upcoming season were made during winter, and seasonal workers were coming from the south of Serbia, mostly. It was seasonal work, and

¹³⁵ Вујић Б., *125 година фармације у Ваљево: Клаудије Прикелмајер*, „Напред” бр. 2441 (III), Ваљево, 6. март 1995.

the soil for brick production was rented. The successful business was interrupted by World War II, when production was reduced and was recovering slowly after war.

Business was running with a lot of difficulties due to lack of workers, raw materials and financial support. Although Petkovic was formally owner, the factory was run by city authorities that criticized him for being unable to ensure good working conditions and for freely price forming.

In the summer of 1946, he was arrested for a "speculation and economic sabotage", and then prosecuted by people authorities. The brick factory and all of the machinery was taken from him. The company became government property and strict organizational rules were established. Later (1947 - 1948), the rest of Petkovic property was confiscated and brick factory was expanding.

By city council act from April 1947, the company was given different name: the City brick company "Ljubostinja" Valjevo. The financing of the company became intensive. During first "5 year" plan, when the cult of hard work and working heroes was introduced, difficulties in business showed up due to very ambitious plans and low prices of work and products, which led to period of stagnation of the company.

Tardiness were usual thing and sometimes it took proportion of an epidemic. In 1949, new bulding was built and procedures of product standardization were established. But, all of it was not enough to solve the problems of the production, because the financing of the company, and then working power and production supplies were withhold. In March 1950, the City brick company "Ljubostinja" was incorporated to the City construction company "Gradjevinar" with all of its inventory and ended its existance as an independent company.